

Kapitel 6

*Studentersamfundet og reformbevægelserne under forhandlingspolitikken
1886 - 1890*

Da protestpolitikken mod provisorierne trods nogle store demonstrationer i sommeren 1886 ikke havde nogen virkninger, og Vestres hidtidige leder, Chr. Berg, i nogen grad havde mistet terræn overfor Hørup og Bojsen, var vejen banet for en overgang til forhandlingspolitikken. På et møde i Kasino i september foreslog Holstein en "positiv angrebspolitik", der forudsatte, at ministeriet anerkendte Folketingets nej-ret til gengæld for oppositionens anerkendelse af kongens frie valg af ministre. Det skulle muliggøre reformer. Men forhandlingerne skulle ikke indebære, at oppositionen gjorde provisorierne lovlige.¹

Den ny taktik tiltrådtes af det samlede Venstre og striden mellem "danske" og "europæere" i Rigsdagen ophørte officielt, idet grupperne gik sammen i "Rigsdagens og Folketingets Venstre". Hørup tilsluttede sig forhandlingspolitikken ud fra en beregning om, "at så længe Folketinget forhandlede om finansloven kunne det ikke hjemsendes og nye provisorier ikke udstedes. Derved ville Venstre have Rigsdagen som agitationens midtpunkt."² Det er ikke udelukket, at Hørup hermed har villet styrke partiledernes prestige og modvirke Bergs planer om at indkalde et landsmøde af vælgerdelegerede på et tidspunkt, hvor det var åbenbart, at Berg stod stærkest i opinionen og i organisationsarbejdet.³ Nogle år senere, da Hørup havde opgivet forhandlingspolitikken, udtalte han, at hans gruppe "havde den tilfredsstillelse, at Venstre i 1886 enstemmigt skred til finanslovens behandling. Ved siden heraf havde nogle af os ganske vist den tanke, at det ad forhandlingsvejen mulig kunne lykkes at stoppe den overhåndtagende militarisme."⁴

Det var de københavnske radikale, der pressede på for at få gang i reformarbejdet. Ved valgene til Borgerrepræsentationen i foråret 1886 havde oppositionen stået svagt. Neergaard forklarede det med forskellen i interesser mellem det liberale handelsborgerskab og visnepolitikken.⁵ Oppositionens svækkelse skyldtes også indblandingen af antimilitariske angreb på de nationale og patriotiske forestillinger om krigen i 1864- og af modsætningerne mellem radikale og grundtvigianere, som kom frem i pressen.⁶ Visnepolitikken ville, hvis den fortsatte, fjerne grundlaget for den københavnske opposition.

Under indtryk af den hårde vinter 1885-86, der havde standset store dele af erhvervslivet og medført meget høj arbejdsløshed, havde Rigsdagen debatteret hjælpelove i forårssamlingen 1886, men uden at det førte til et positivt resultat.⁷ Herman Trier demonstrerede ved denne lejlighed sin interesse for sociale reformer og håbede derigennem at kunne splitte regeringen og det "ny Højre" i Landstinget, idet han mente at kunne finde "svage antydninger hos regeringen af en tilbøjelighed til at komme nøden og Folketinget i møde."⁸ Denne forhåbning ligesom Rubins tidligere omtalte forsøg i november 1885 havde ingen realiteter for sig. Regeringen og Højre holdt fast sammen.

Trier fik under forhandlingspolitikkens auspicer i efteråret mulighed for at fremsætte nogle lovforslag i samarbejde med C. Hage og socialdemokraterne P. Holm og Chr. Hørdum. Det var

forslag om statslån til Københavns Kommune til regulering af bebyggelsesforholdene og opførelse af arbejderboliger og forslag om foranstaltninger til at modvirke arbejdsløsheden samt til at formindske nøden. I sin forelæggelsestale henviste Trier til beboelsesforholdenes betydning for hygiejne, økonomi og moral især i de voksende byer, og han betonedede nødvendigheden af statens initiativ i denne forbindelse. Da kommunen ikke selv kunne bære de store udgifter, mente Trier at det var naturligt, at staten træder hjælpende til, "ikke mindst fordi statskassen netop på denne tid aldrig havde været så fuld takket være oppositionens visnepolitik." ⁹

Trods kritik fra Højre gik forslaget om statslån uændret igennem Folketinget og kun med mindre ændringer gennem Landstinget, men som følge af Folketingsvalget i januar 1887, hvor Trier, Hage og Hørdum faldt, færdigbehandlede forslaget først i marts. Da var Niels Neergaard ordfører. ¹⁰ Neergaard nærede det samme syn på statens opgaver i samfundet og af boligforholdenes betydning for de sociale forhold.

Tidligere er splittelsen af Venstre blevet omtalt sammen med den indflydelse, som den antimilitaristiske agitation havde for regeringens beslutning om at afbryde forhandlingen med Folketinget og at udskrive nyvalg. Det har ikke været muligt at belyse, om der i Studentersamfundet eller mellem dets medlemmer har været meningsbrydninger om prioriteringen af de sociale reforminteresser overfor forfatningspolitikken og antimilitarismen i slutningen af 1886, men herefter viste der sig forskellige tendenser, idet den ældre generation i Samfundet i nogen grad fjernede sig fra den hørupske antimilitarisme. Man ønskede reformer, dette gjaldt især Neergaard, Pingel, Trier og Marcus Rubin, mens de yngre under ledelse af Anders Hvass, J.K. Lauridsen og Alfred Christensen sluttede op omkring forfatningskampen som det dominerende stridsspørgsmål.

Perioden fra valget 1887 frem til 1890 faldt politisk i to faser med vendepunkt i sommeren 1888. I den første førte Hørup og Bojsen forhandlingspolitik, mens C. Berg trak sig ud af samarbejdet i protest. Hørup søgte at splitte Højre ved hjælp af en agrar interessepolitik, men forsøget mislykkedes under forhandlingerne om et forlig i påsken 1888, og det fik tillige konsekvenser for sammenholdet i den radikale fløj de politiske foreninger betød agrarpolitikken en svækkelse i sammenholdet mellem de radikale og de, der lagde vægt på de sociale hensyn til landarbejdere og husmænd.

Den anden fase fra efteråret 1888 til foråret 1890 var præget af dyb splittelse i oppositionen. De forskellige fløje forsøgte at konsolidere sig og fuldende det organisatoriske arbejde. Delegeretmøderne i 1888, 1889 og 1890 var vigtige forudsætninger for kampen mellem de moderate og radikale grupper i Rigsdagen. Vælgerpartiet fik ved siden af de politiske ledere afgørende betydning for, hvilken fløj der med den største autoritet kunne fastsætte betingelserne for forhandlingspolitikken. Styrkelsen af Bergs "rene" venstrepolitik og forligsfløjens nederlag ved januarvalget 1890 medførte en styrkelse af den radikale fløj på Rigsdagen. Men delegeretmødet og Venstres Organisation, der var overvejende forhandlingsvenligt, havde vundet i autoritet, så resultatet blev, at Bojsen fik rollen som politisk leder. Regeringens provisoriske gennemførelse af Middelgrund fortet i foråret 1890 tolkedes af den radikale fløj som et definitivt nej til forhandlingspolitikken, dvs. et nej til hørupperne om forhandling. Den akademiske venstrebevægelse truedes med opløsning. Niels Neergaard arbejdede for de

radikales tilslutning til Bojsens arbejdsprogram, mens Marcus Rubin pressede Hørup til at tage initiativet til en politik, der kunne holde sammen på de radikale og skaffe dem et fortsat samarbejde med Socialdemokratiet. Denne begivenhedsrække behandles i kapitel 7.

Valget 1887

Striden indenfor Venstre havde givet regeringen et godt påskud til at udskrive nyvalg til Folketinget. Når Venstre ikke kunne enes om ungdomsforeningerne og man offentligt lå i strid mellem de liberale forsvarstilhængere og de radikale antimilitarister, så var oppositionen svagt stillet under en valgkamp. Venstre og Socialdemokratiet i København opretholdt valgalliancen og opdelingen af kredsene mellem sig, som var blevet aftalt i 1884. Trier var fælleskandidat i 1. kreds. Gustav Philipsen opstilledes i 4. kreds. Philipsen var Rets Hjælps kasserer. G. Hage, P. Holm og C. Hørdum var opstillet i de samme kredse som 1884. Nyopstillet kandidat i Nyboder (8. kreds) var den socialdemokratiske journalist A.C. Meyer, der i de følgende år indledte et nært samarbejde med Trier i bekæmpelsen af alkoholismen blandt arbejderbefolkningen.¹¹ Pingel blev genopstillet i Aarhus som fælleskandidat for Venstre og Socialdemokratiet, Niels Neergaard opstilledes i Nakskov og J.K. Lauridsen i Ringsted. På Studentersamfundets første lørdagsmøde i januar diskuterede man opløsningen af Folketinget og der blev dannet en agitationskomite til støtte for Trier med Anders Hvass som leder.¹²

Herman Triers valgudtalelse er interessant ved sit forsøg på at samle oppositionens forskellige interesser. Han fordømte ministeriets foreløbige finanslove og befæstningsbyggeriet. Som oppositionens fælleskandidat ville Trier gøre sit til at få det provisoriske regeringssystem

"afløst af en regering, hvis hovedformål er, støttende sig til befolkningens og den samlede repræsentations tillid, at udføre et virksomt arbejde til ophjælpning af landets materielle og åndelige hjælpekilder, til fremme af det store menige folks interesser, til omordning af retsvæsenet og skattevæsenet, til imødekommelse af landbrugets berettigede krav, til lettelse af handel og omsætning, til løsning af arbejderspørgsmålet og alle de store spørgsmål, på hvilke folkets fremtid beror, og som kun gennem alles forenede arbejde kan føres lykkelig til ende."¹³

Forsvarsdebatten i ugebladet *Tidens Strøm* blev stillet i bero under valgkampen, formentlig for ikke at skaffe Højre mulighed for yderligere splittelse af oppositionen. Derimod bragte *Enhver Sit* dagen før valget en stærkt antimilitaristisk artikel af J.P. Sundbo, der tilsluttede sig Hørups spørgsmål "Hvad kan det nytte?" mens han rettede kritik imod C. Bergs ide om folkevæbning. Sundbo hævdede, at de unge var selvskrevne tilhængere af det radikale spørgsmål.

"Thi en blot nogenlunde sundt udviklet ungdom kan ikke i længden begejstres for noget så uretfærdigt som at bruge en tredjedel af landets indtægter til krigsvæsen, mens de fattige næppe har det tørre brød at putte i munden ... Thi et lands forsvarsdygtighed ligger nemlig ikke alene i dets hærordning, den ligger fuldt så meget i de vilkår, hvorunder befolkningen lever til daglig brug... Hvis vi f.eks. afplukkede vort krigsministerium 4 á 5 mill.kr. årlig og brugte dem til alderdomsforsøgelse for arbejderne, så ville vi måske selv i krigens tid stå os

godt ved det.¹⁴

Sundbo lagde vægten på ændringer i de materielle levebetingelser, mens Emil Staal i den nævnte debat før nytår 1887 havde tillagt udviklingen af det nationale og demokratiske bevidsthedsliv en forsvarsmæssig betydning, som militærvæsenet ikke ville kunne få.¹⁵ Der var næppe noget modsætningsforhold mellem de to argumenter; begge ville de en antimilitaristisk politik, men medens Sundbo skrev for et publikum af socialt interesserede unge bønder var Staals artikel henvendt til grundtvigianske kredse, hvor vækkelse til demokratisk bevidsthed var et centralt motiv.

De grundtvigianske ledere var irriterede over de radikale studenteres forbindelse med ungdomsbevægelsen på landet. Morten Pontoppidan søgte i ugebladet *Tidens Strøm* kort efter valget at vurdere forbindelsen lavt. Det forhold, at ungdomsforeningerne holdt Studentersamfundets småskrifter og hørte dets talere, var ifølge Pontoppidan ikke ensbetydende med at "den europæiske realisme var ved at få fast fod blandt bondeungdommen".¹⁶

Georg Brandes' deltagelse i valgagitationen med artikler i "*Politiken*" og en valgtale er behandlet af Carl Erik Bay i "Den politiske Georg Brandes". Bay viser, at Brandes' politiske grundidé ikke stemte overens med Venstres krav om parlamentarisme. Brandes indtog et "naturretligt selvforsvarsstandpunkt", dvs. den gamle borgerlige revolutionsidé. Den indebar en frivillig, uskrevet kontrakt mellem borgerne og statsmagten, der i tilfælde af brud fra statens side forpligter moralsk til oprør. Da den væbnede modstand mod provisoriet udeblev, gik Brandes ind i valgkampen i 1887 i et sidste forsøg på at rejse en folkestemning mod Højre.¹⁷ Bay mener, at det politiske mål for Brandes' revolutionære begejstring ikke var nemt at få øje på, men at det bærende motiv var gennem forfatningskampen at nå frem til en øget bevidsthed i folket om dets værdighed. Folket havde pligt til at kræve sine politiske rettigheder respekteret overfor ministeriets magtudøvelse; kampen for de politiske rettigheder ændrede folkets status fra undersåtter til borgere, blandt hvilke sociale forskelle var uden betydning. På et vælgermøde sagde Brandes:

"Stemmeret, bevillingsret vil sige dette: Du er ikke mere undersåt. Du kan være en simpel, fattig mand, men du har politisk menneskeværd, din stemme gælder... Er noget dybere fornedrende, noget uslere end at tiljuble et ministerium, der.. siger: stem som I vil, det betyder intet! Kan der tænkes noget foragteligere end en anråbelse om at miste sin ret."¹⁸

Højres fremgang ved valget bevirkede, at Brandes trak sig ud af sin politiske virksomhed i skuffelse over vælgerne.

Ved Folketingsvalget d. 28. januar mistede den københavnske opposition de kredse, den havde vundet i 1884 bortset fra 5. kreds, hvor socialdemokraten P. Holm valgtes med et spinkelt flertal. Den socialdemokratisk-radikale alliance i København led nederlag overfor Højres effektive politiske organisationsarbejde. Højres mindretal i Folketinget voksede fra 19 til 27 mandater. Trier, Hage, Hørdum og Nyholm faldt i København og på Frederiksberg. Til gengæld holdt Pingel og Edv. Brandes stillingen i Aarhus og på Langeland. Af nye kandidater med tilknytning til Studentersamfundet valgtes Niels Neergaard i Nakskov og J.K. Lauridsen i Ringsted.

For Herman Trier betød valgnederlaget ikke en afbrydelse af den politiske aktivitet. Side om side med formandskabet i Studentersamfundet og Arbejderundervisningen støttede han udenfor Rigsdagen fortsat forhandlingspolitikken og dens praktiske udmøntning i sociale love.¹⁹ På det forfatningsmæssige område, der gik under betegnelsen "storpolitikken", mente han, at det ikke skulle være

"den hurtigst mulige afgørelse af magtspørgsmålet, det kom an på, og heller ikke hurtigt forlig (...) hovedsagen er at den politiske kamp får den rette opdragende indflydelse på befolkningen." Trier advarede imod, at folket under kampen "sank nedad, i træthed, i sløvhed eller i råhed og herskesyge, i stedet for at arbejde sig opad til at blive et mere dygtigt, mere bevidst, mere organiseret folk."²⁰

Mens der blandt Studentersamfundets radikale bredte sig en politisk og social pessimisme dels som følge af det politiske nederlag og dels som et udslag af det internationale tilbageslag for de radikale politiske bevægelser, fortsatte Herman Trier et oplysningsarbejde i nær tilknytning til fagbevægelsen. Arbejderundervisningen indrettedes i flere tilfælde efter ønsker, der var fremsat af fagforeningerne eller grupper af elever, og de såkaldte "dannelsesfag" hvorom der kunne opstå politisk eller ideologisk strid mellem lærere og elever indskrænkedes. Den tidligere nævnte afholdssag optog en stor del af Triers tid de følgende år.

Studentersamfundet i foråret 1887

Det politiske tilbageslag for de oppositionelle akademikere bevirkede, at Studentersamfundet fik mindre betydning som samlingspunkt for det københavnske venstre og som organisator for politiske aktiviteter. I stedet dannedes "Martsforeningen" i 1887 som et vigtigt samlingssted for moderate og radikale venstremænd med den frederiksbergske folketingskandidat C. V. Nyholm som formand og med Laurids Bing og kaptajn C. Th. Sørensen som fremtrædende radikale medlemmer. Foreningens møder refereredes ikke i pressen, hvilket muliggjorde en mere uforstyrret diskussion af politiske spørgsmål end forholdene i Studentersamfundet tillod.²¹

Denne nydannelse betød dog ikke at Studentersamfundet drænedes for politiske talere ved lørdagsdiskussionerne. Protokolsekretær i Folketinget, Poul Sveistrup, der fra dette tidspunkt forberedte sin indtræden i politik, talte under valgkampen i Studentersamfundet om Rigsdagens taktik i den forløbne del af samlingen, og der afholdtes flere diskussionsmøder i anledning af valget. Ingen af disse er refereret i pressen, men kun anført i den kronologiske fortegnelse over Samfundets møder.²² J. K. Lauridsen indledte kort efter valget en politisk diskussion ved det faste lørdagsmøde, og de følgende år frem til 1894, hvor han trak sig tilbage som folketingsmand for Ringstedkredsen, var han to-tre gange årligt politisk indleder ved diskussionerne i Samfundet. Ifølge Alfred Christensen deltog han ofte i diskussioner i tilknytning til andres foredrag. Han interesserede sig mest for religion og samfundsvidenskab af enhver art, og "aldrig led han nederlag i diskussionen, selv hvor hans modstander var specielt sagkyndig."²³ Som overretssagfører (1887) havde J. K. Lauridsen speciale i politiske sager og var samtidig redaktør af *Politikens* juridiske brevkasse, "Spørgsmål og svar". Han havde den antimilitaristiske

agitator Emil Staal som fuldmægtig i sagførervirksomheden. J. K. Lauridsen stod således centralt placeret for at skaffe Studentersamfundet politiske kontakter. I Rigsdagen sluttede Lauridsen sig til Hørups gruppe. (Det var ham, der udtalte i Rigsdagen 1888, at "Næst Kønndriften er Jærnbandedriften den stærkeste af alle menneskelige Drifter")

Blandt Studentersamfundets øvrige foredragsholdere i foråret var kaptajn C. Th. Sørensen, redaktør Henning Jensen og Hørup.²⁴ Sørensen, der talte om forsvaret, var Hørups vigtigste støtte i forsvarsdebatten udenfor Rigsdagen og krigsminister Bahnsons hovedmodstander, idet han med militær sagkundskab kritiserede fæstningsbyggeriet omkring København. Henning Jensen var siden 1886 D. G. Monrads efterfølger i Middelfartkredsen og havde knyttet sig til Hørups gruppe i Rigsdagen. Han skrev i "*Politiken*" om religiøse emner og redigerede ugebladet "*Enhver Sit*" bl.a. med den hensigt "at vise, at kristendommen, ret forstået, kræver en anden samfundsorden, med en retfærdigere fordeling af livets goder."²⁵ I sit foredrag i Studentersamfundet i april om "Socialisme og Nationaliteten" stillede han sig sympatisk overfor Socialdemokratiet og gav det ret i dets kritik af de sociale forhold.²⁶ I kraft af sin stilling som redaktør var Henning Jensen Studentersamfundets kontaktperson til Ungdomsforeningerne, der havde "*Enhver Sit*" som fællesorgan. Det fremgår dog af bladet, at det egentlige organisatoriske arbejde udførtes af J. P. Sundbo, mens Henning Jensen i højere grad tog sig af rigsdagsarbejdet og den politiske agitation.²⁷

På Studentersamfundets 5-års jubilæumsfest i maj var Hørup indbudt som hovedtaler. Da talen ikke findes refereret i pressen kan man slutte, at den ikke havde nogen selvstændig politisk betydning undtaget i forholdet til Studentersamfundets medlemmer. Derimod siger det noget om den overvejende stemning i Samfundet, og Hørups tilstedeværelse vidner om, at han fortsat tillagde det betydning, at de radikale akademikere og studenter sluttede op omkring ham.

Udviklingen på Rigsdagen i marts 1887 havde ført til et foreløbigt nederlag for forhandlingspolitikken. Da Chr. Berg havde nedlagt sine hverv som Folketingets Formand og Venstres næstformand i protest mod de hemmelige forligsforhandlinger, der førtes i ministerværelset på initiativ af Hørup og Bojsen, opstod der hos de menige venstrevælgere usikkerhed om de egentlige intentioner bag forhandlingspolitikken. Chr. Berg kunne med styrke stille sig som "det rene Venstres" fører ved at forkaste forhandlingspolitikken og stå for protest mod provisoriepolitikken. Usikkerheden rakte også ind i Studentersamfundet og de politikere, der var udgået derfra. V. Pingel havde på et partimøde misbilliget "den hensynsløse skarphed, hvormed flere af de tidligere Europæere angreb Berg."²⁸ Pingel var ikke i stand til at balancere mellem forhandlingspolitikken og protestpolitikken og havde med sine voldsomme udtalelser mod ministeriet i realiteten udelukket sig fra at påvirke Venstres taktik. De radikale søgte nu at fryse Pingel ud.²⁹

Niels Neergaard, der i 1886 havde støttet Berg og mod de øvrige partilederes ønsker havde organiseret festen i Helsingør for Berg³⁰, opgav at støtte sig til ham efter bruddet i marts. I sommeren 1887 begyndte Neergaard i stedet at appellere til Frede Bojsen om at gøre sin indflydelse gældende som leder af den moderate fløj af venstre.³¹ Neergaard og Bojsen var utvivlsomt enige om, "at kun ved en konsekvent gennemført reformpolitik kunne Folketinget genvinde sin indflydelse og omsider nå tilbage til forfatningsmæssige tilstande."³² Men

Neergaard var mere tilbøjelig til at skyde befæstningsspørgsmålet i baggrunden, han var kritisk overfor den hørupske antimilitarisme. Personligt stod han i modsætning til Hørup p.gr.a. dennes ringeagt for reformer og undervurdering af ethvert forsvars betydning. "Hans ofte citerede ord, at det var ligegyldigt om ministeriet Estrup blev siddende til ind i det næste århundrede, når blot et andet folk hilste dets bortgang, fandt ikke genklang hos mig, som følte mig overbevist om, at hvis provisorieårene skulle vare så længe, ville det blive et politisk ganske demoraliseret folk, det efterlod." Neergaard mødte større velvilje hos Edv. Brandes for reformpolitikken."³³

I begyndelsen af Neergaards folketingsperiode håbede Marcus Rubin at kunne holde ham fast i den radikale gruppe og havde store forventninger til hans deltagelse i rigsdagslivet.³⁴ Rubin ventede formentlig at kunne øve et pres på Hørup for at få ham til at give grønt lys for sociale reformer. Neergaard var opmærksom på Rubins idé. Det fremgår af hans brev til Rubin i september 1886, hvor han omtaler en ytring, der var faldet under Studentersamfundets diskussioner om, "at visnepolitikken måtte være særlig pinagtig for Rubin." Neergaard knyttede hertil sit ønske om, at Rubins forskellige statistiske undersøgelser måtte danne grundlag for et stort socialt reformarbejde.³⁵ Forståelsen mellem Rubin og Neergaard og til dels også Edv. Brandes var dog ikke tilstrækkelig til at opveje Hørups skepsis overfor reformerne og akademikerbevægelsens svækkede stilling i politik.

Hørups skepsis overfor det reelle indhold i forhandlingspolitikken, altså det praktiske reformarbejde, kom frem i hans grundlovstale i Horsens: "Der er måske Venstremænd, der overvurderer forhandlingspolitikken. Det er ikke en knop, der i løbet af sommeren eller efteråret springer ud som en dejlig venstrerose. Der er ikke noget blomstrende i den ting..." Samtidig stod Hørup fast på antimilitarismen.³⁶

Under den politiske sommerkampagne deltog forskellige fra Studentersamfundet som politiske talere. Ved det demokratiske fællesmøde på Frederiksberg i juni sagde overretssagfører Lauritz Zeuthen (formand for Retshjælpen), at luften var svanger med forligsrygter. Hermed hentydede han til C. Bergs angreb på Hørup og Bojsen på et stort politisk møde i Kolding.³⁷ Zeuthen hævdede, at han kun ønskede forlig, "når Grundloven respekteres og provisorierne tages tilbage."³⁸ I en artikel i "Politiken" hævdede Oscar Johansen (Retshjælpen), at "forhandlingerne er fæstningens værste fjende."³⁹ Til grund for denne opfattelse lå det forhold, at regeringen kunne fortsætte befæstningsarbejderne, så længe der var overskud i statskassen, men at den måtte søge forlig når statskassen var tom. Dette gav anledning til parolen om "statskassens tømning", hvilket forudsatte, at Venstre var villig til at forhandle om love, der kunne overføre penge fra statskassen til det økonomiske kredsløb. Det radikale og socialdemokratiske forslag om byggelån til Københavns Kommune og om lån til ekstraordinære arbejder var eksempler herpå.⁴⁰ Der var hos akademikerne tendens til at lægge større vægt på forhandlingspolitikken praktiske resultater, end Hørup som leder af rigsdagsgruppen var villig til at gå med til.

På Studentersamfundets generalforsamling d. 28. april 1887 valgtes en række nye bestyrelsesmedlemmer, mens Trier fortsatte som formand. De menige bestyrelsesmedlemmer var: cand. polit Emil Meyer, der stod Herman Trier nær og som havde været i bestyrelsen siden Trier tiltrådte som formand. Kristian Gade var i bestyrelsen fra maj 1885 til maj 1892 som ivrig

planlægger og iværksætter af Studentersamfundets fester.⁴¹ Som nye medlemmer valgtes Johan Ottosen, Ove Rode og Niels Møller. Ottosen havde været med i Samfundets første bestyrelse, men de følgende år optaget af eksamensstudier; nu som 28-årig var han med Studentersamfundet som basis parat til at arbejde med i den politiske bevægelse hvor han den kommende tid dels støttede Hørups politik, dels forsøgte at skaffe det sønderjyske spørgsmål en plads i Venstres bevidsthed. Niels Møller var jævnaldrende med Johan Ottosen, men uden politiske ambitioner. Hans interesser gik i retning af digtning og litteratur. Den 20-årige Ove Rode startede i efteråret 1887 et studenterblad "*Piraten*", hvis højeste mål var at angribe Studenterforeningen og højresindede universitetslærere.⁴²

Studentersamfundet fik lejlighed til at demonstrere sin politiske holdning under sommerens politiske møder, idet der var modtaget en indbydelse fra Venstrevælgerforeningen for Viborg Amts 4. valgkreds til at afholde en fest i Hovlbjerg Skov med deltagelse af forskellige foreninger i Viborg, Århus og Randers Amter.⁴³ Under udflugten i pinsedagene deltog foruden Studentersamfundets bestyrelse og medlemmer folketingsmændene Frederik Bajer, Jens Busk og Viggo Bjørnbak. Studentersamfundet var undervejs gæster hos oppositionen i Aarhus og hos Ungdoms- og Fremskridtsforeningen i Hammel. 30.maj afholdtes festen i Hovlbjerg Skov.⁴⁴

For Studentersamfundets ledere fik festen en særlig betydning som argument imod en kritik mod Samfundet, der kort forinden var blevet fremsat under en upolitisk fest for digteren C. Hostrup, hvor medlemmer fra begge studenterorganisationer deltog. Professor Julius Lassen, der sammen med bl.a. Harald Høffding og Claudius Wilkens støttede den moderate liberalisme i Studenterforeningen⁴⁵, havde udtalt, at han håbede på "de hostrupske studenter" sejr, hvormed han mente den liberale opposition i Studenterforeningen. Om Studentersamfundet sagde han, at det stod Hostrup og det danske folk fjernt. Efter protester fra Herman Trier og Alfred Christensen gentog Lassen: "Der er et hav mellem Studentersamfundets retning og det danske folk."⁴⁶

Under pinseturen til Jylland søgte Studentersamfundets talere at tilbagevise Lassens påstand. Johan Ottosen opfattede det som en påstand om, at Studentersamfundet "var rødere end flertallet af det danske folk... Det tror jeg ikke... Måske har han sigtet til at flertallet i Studentersamfundet har en noget forskellig religiøs opfattelse fra flertallet..., men jeg forstår ikke, hvorledes dette mellem virkelig åndsfri mennesker skulle være en hindring for trofast samarbejde... Vi lover så meget som muligt at udbrede de demokratiske ideer mellem studenterne."⁴⁷ Avisreferatets karakter taget i betragtning var det værd at bemærke, at det kun var de religiøse og demokratiske forskelle, der blev genstand for omtale, hvorimod Ottosen tilsyneladende ikke kom ind på modsætningsforholdet mellem radikale og moderate i henseende til reformpolitiske interesser.

Herman Trier uddybede i Hammel sit syn på studenternes forhold til demokratiet. De "havde behov for som borgere i landet at gøre nytte side om side med andre borgere, som videnskabsmænd at lade videnskabens udbytte munde ud i folket, som embedsmænd i rette betydning at føle sig som folkets tjenere. Vi studenter ønsker at lære folket at kende gennem dets naturlige talsmænd, særlig i de egne hvor udviklingen er mest levende. Vi vil gerne være med til at bringe forsoning og forståelse til veje i folket efter de mange års kampe, men vi vil kun forsoning og fred... gennem anerkendelse i det offentlige liv af folkets ret, af den borgerlige

og åndelige frihed så vi gennem den politiske frihed og lighed går vejen til det demokratiske broderskab. Hvis forsoning kun kan opnås gennem opgivelse af de principper, vi kæmper for, så hellere kamp endnu en tid." ⁴⁸

Den følgende dag i Hovlbjerg kom Trier ind på Venstres brydning mellem visnepolitik og forhandlingspolitik. Han udtalte, at det var politikernes opgave at føre folkets tanker ud i virkeligheden. "Vore rigsdagsmands politik må være klart afstukket og de må tage det rette hensyn til tiderne og folket. Visnepolitikken er beregnet på en lovlydig regering; ved forhandlingspolitikken går vi angrebsvis frem, grænserne for forhandlingen er provisoriet." Johan Ottosen kritiserede visnepolitikken, som han hævdede "krævede et bevidst folk bag sig." Betingelsen for dens gennemførelse var forsvundet. "Befolkningen kunne ikke engang gennemføre skattenægtelsen" ⁴⁹

Studentersamfundets ledere, heriblandt også Ove Rode, tilsluttede sig forhandlingspolitikken, men forkastede ethvert forsøg på politisk forlig, der godkendte provisorierne, og de syntes at forholde sig afvisende overfor de harmoniseringstendenser mellem hørupperne og den bojsenske gruppe, der havde vist sig i de hemmelige forligsforhandlinger i marts. De liberale i Studenterforeningen, der havde støttet Hostrups valgkandidatur i København i januar ⁵⁰, havde modsatte interesser. Herman Trier understregede derfor i "Politiken", at et fællestræk ved talerne i Hovlbjerg Skov var "fordringen om, at provisoriepolitikken skal ligge uden for den politiske overenskomsts grænser. Som der hos visse vilde folkeslag er genstande, der gør den uren, som blot rører dem, ... således skal hver den være uren, som rører ved provisorierne for at godkende dem, blev der sagt." ⁵¹

Kærnen heri var de radikales modstand mod Københavns Befæstning. Antimilitarismen og de politiske frihedskrav var dog kun den ene side af de radikale studenter og akademikers program; den anden var ønsket om politisk indflydelse til at gøre det sociale hjælpe- og oplysningsarbejde som Studentersamfundet udførte til en samfundssag, dvs. til det offentliges opgave. Herom stod striden mellem Studentersamfundet og Venstres politiske ledere. Hos Hørup var der så meget af den gamle bondepolitiks modvilje mod akademikerne, at han veg tilbage fra at støtte deres interesser. Hos de moderate var der frygt for at Studentersamfundets mænd kunne blive et effektivt agitationsvåben i Hørups hånd; derfor søgte man at svække deres stilling overfor den politiske offentlighed ved at genoplive de gamle kulturpolitiske og religiøse stridsspørgsmål, som delte de radikale fra grundtvigianerne. I denne politiske situation fik begrebet "brandesianisme" fornyet aktualitet som led i de moderates kamp mod de radikale. Det kan ikke udelukkes, at det kultur- politiske modsætningsforhold også af Hørup anvendtes til at holde akademikerne i tømme.

I Studentersamfundet var der tilhængere blandt de yngre af at forstærke kulturkampen; men også personer, der arbejdede i den modsatte retning ved at nedprioritere kulturkampen til fordel for de sociale reforminteresser. I de forsvars- og udenrigspolitiske spørgsmål var der en bevægelse bort fra den entydige antimilitarisme. Der var dem, der fuldstændig afviste forsvaret, og dem, der gjorde forsvaret afhængigt af demokratiets anerkendelse. Også det sønderjyske spørgsmål og dermed forholdet til Tyskland kom op til fornyet debat. Nogle ønskede radikalt at afskrive Nordslesvigs tilbagevenden til Danmark. Andre ønskede at støtte det dansksindede kulturarbejde i Nordslesvig. Johan Ottosen hørte til den sidstnævnte gruppe.

I begyndelsen af efterårssemesteret 1887 søgte Studentersamfundet at få fastslået, at Studenterforeningen ikke havde ret til at repræsentere de københavnske studerende overfor omverdenen, men at der kun var ét organ for hele studenterverdenen: de almindelige studentermøder.⁵² Med dette mål for øje indkaldte Studentersamfundet til et studentermøde, hvor Johan Ottosen talte om "Vor fremtid som nation". Han lagde vægten på den kulturelle og demokratiske begrundelse for antimilitarismen: "Et stærkt og sundt nationalt liv ... kunne opretholde danskheden, selv om vi til en tid kom under fremmed herredømme. Under sådanne forhold mener jeg, at almuen ville være i besiddelse af den sejeste modstandskraft, thi den føler stærkest trykket. En fremmed usurpator kan med et slag tilintetgøre selvstyret og ophæve Rigsdagen, men han vil have vanskeligt ved at slå selvstyret i sognerådene til jorden."⁵³ Herman Trier mente, "at man bør respektere befæstningsvennernes følelse og ... at man bør tage hensyn til den, men deraf følger ikke, at deres anskuelser skal være ledende. Det kan ikke nytte, at forsvarssagen bliver gennemført, når folkebevidstheden nedbrydes ved den måde, hvorpå det sker."⁵⁴ Fælles for Studentersamfundets talere var påstanden om, at det kulturelle og nationale fællesskab i folket afhang af det demokratiske selvstyre og at en undertrykkelse deraf gennem provisoriepolitikken ville svække bevidstheden om fællesskabet.

De radikales vigtigste modstander på mødet var historikeren A.D. Jørgensen, der ved tidligere lejligheder havde deltaget i debatten mod antimilitaristerne. På det almindelige studentermøde i maj 1883 kort efter Hørups spørgsmål i Folketinget om nytten af forsvaret havde A.D. Jørgensen udtalt sig til fordel for en diplomatisk løsning af det slesvigske spørgsmål, "hellere med end mod Tyskland"⁵⁵

Ved årsskiftet 1886/87 var han gået ind i debatten mellem de radikale antimilitarister og de liberale forsvarstilhængere og han støttede bestræbelserne for et liberalt forsvarsprogram. I september var situationen en anden. Krigsminister Bahnson havde på et møde i Sakskøbing i sommeren udtalt, at Københavns befæstning burde fuldendes hurtigt af hensyn til den tyske flådeoprustning og en eventuel tysk genoptagelse af planer om landgang på Sjælland.⁵⁷ Sakskøbingtalen vakte betydelig opsigt og styrkede Højres forsvarsbevægelse. Samtidig øgedes den internationale spænding dels som følge af russisk infiltration på Balkan, dels med en opblussen af riste den franske revanchistiske bevægelse, der havde fundet næring ved general Boulangers afsked som fransk krigsminister i maj 1887 Boulangerbevægelsen fulgtes vagtsomt i "Politiken" af den udenrigspolitiske redaktør Niels Petersen. Da en fransk revanchistisk agitator, Paul Déroulède, allerede i september 1886 talte i Studenterforeningen, angreb "Politiken" skarpt foreningens dyrkelse af "revancheprofeten".⁵⁸

A.D. Jørgensens indlæg mod antimilitaristerne i den nye situation, hvor frygten for en europæisk krig skaffede forsvarssagen nye tilhængere, er af interesse for tydeligere at se forskellen i de to parter demokratiske opfattelse. I modsætning til Johan Ottosen og Herman Trier mente Jørgensen, at den nationale fællesfølelse ikke ville finde frelse i det demokratiske selvstyre i tilfælde af et fremmedherredømme: "...talrige individer af alle stænder, for hvem det er det højeste at have sit på det tørre, vil opgive fortiden og tjene det nye... Efter nogen tid bøjer så i de trykkede eksistenser sig for forholdenes magt... så kommer de jævnt forstandigt

anlagte naturer; de er rede til at tage kendsgerningerne, som de er, og for at berolige mulige tvivl lytter de gerne til den syndflod af bebrejdelser, som nu bryder frem fra alle sider over de besejredes fortid... De mænd, der var unge, da friheden gik tabt, ældes tidligt; de bliver køligere og går på akkord med deres følelser; de håber på at det skal blive lettere for den følgende slægt at finde sig til rette. Men så en dag falder det hele. Der rejser sig en af disse storme, som periodisk går gennem folkenes liv; hvorfra den kommer, er ikke let at sige; udefra, hvor de mange lidelsesfæller blandt nationerne begynder at gøre på sig; nede fra almuens, fra de unge begavelser, som har nået deres modenhed og er blevne sig bevidste som danske, fra fortidens minder, som pludselig vågner. Kort, stormen kommer, og den griber ungdommen med sin uimodståelige magt. De ældre advarer; de frygter at se frugten af åringers selvovertvindelse gå tabt i ørkesløse rivninger... Men de unge, der har samlet sig og ikke vil høre fornuft, men vil kæmpe fædrenes kamp om igen, svarer dem skarpt: "I har jo forrådt jeres folk." Hvilke brydninger og sindslidelser vil der ikke gå hen over de slægter, der skal opleve dette, og som vil være dømt til gang efter gang at begynde forfra, uden at det står i deres magt at få ende på det.⁵⁹ A.D. Jørgensen havde lagt sin tale godt tilrette, idet han forstod at pirre de idealistiske tendenser, der var på vej op, selv indenfor den radikale studenterbevægelse. Der var i Studentersamfundets yngre generation voksende lede ved partipolitikken. Ove Rodes studenterblad "Piraten" opfattede forhandlingspolitikken som en våbenstilstand, der måtte ende med fred og forlig eller ny krig. Bladet frygtede, at en fortsættelse uden et ærefuldt forlig ville virke politisk demoraliserende og slukke de unges begejstring.⁶⁰ Der var således tendenser til at give afkald på noget af modstanden mod forsvarssagen. Det er ikke udelukket, at A.D. Jørgensens tale havde en del af skylden herfor.

Studentersamfundets Sønderjyske Samfund, "4 S"

På initiativ af Herman Trier, Niels Neergaard og Johan Ottosen blev 80 medlemmer af Studentersamfundet og enkelte andre inviteret til en drøftelse om den sønderjyske sag. Ca. 45 medlemmer mødte op og Johan Ottosen fremstillede for forsamlingen "de vanskeligheder der bød sig for sønderjyderne m.h.s.t. deres åndelige forbindelse med kongeriget, hvor svært det var for dem at få en ret forståelse af forholdene her og deres presses dårlige vilkår."⁶¹ På forslag af Ottosen stiftedes "4 S", og forsamlingen opstillede et program for foreningen, der skulle være løst organiseret med en bestyrelse og en kreds af bidragydende medlemmer. Blandt dens vigtigste formål var afsendelse af korrespondance og rigsdagsforhold, teaterliv, litteratur og økonomiske forhold i Danmark til den sønderjyske presse, udgivelse af en rejsehåndbog over Sønderjylland, afsendelse af litteratur til sønderjyske læsekredse og udsendelse af småskrifter, "der kunne retlede sønderjyderne overfor udviklingen i kongeriget." Endelig fremhævedes det, at man burde fremme den personlige forbindelse mellem folk på hver sin side af grænsen. Der valgtes en bestyrelse, som konstituerede sig med Harald Høffding som formand, overretssagfører Carl Herold som kasserer og cand. mag. H.V. Clausen som sekretær. De øvrige medlemmer var Johan Ottosen, Erik Skram og protokolsekretær Poul Sveistrup. H.P. Hanssen-Nørremølle, der på den tid var journalist ved "Dybbøl-Posten", indstilledes af bestyrelsen som medlem.⁶² Foreningens medlemstal var ved stiftelsen i september

39; de følgende år steg det til 90-100 i november 1888, 173 i 1889 og 250 i 1891.⁶⁴

1894 angaves det at være 176 og tilbagegangen synes at have fortsat i 1895» hvor der var 168 medlemmer.⁶⁴ Medlemsfortegnelsen fra 1889 viser, at ca. 80 % var studenter eller akademikere: senere var antallet af ikke-akademikere vokset til ca. 1/3⁶⁵

I den her behandlede periode var de akademiske medlemmer et repræsentativt udsnit af samtlige dimitterede studenter fra 1860 til 1889 m.hs.t. social rekruttering. Senere var der en kraftig overrepræsentation af medlemmer med social baggrund i embedsstanden og de liberale erhverv.⁶⁶

I Studentersamfundet resulterede dannelsen af 4S i et modsætningsforhold til dem, der ønskede at fastholde en fredelig retning overfor Tyskland. Baggrunden var, at H.P. Hanssen-Nørremølle i efteråret havde holdt foredrag i Studentersamfundet om stillingen i Sønderjylland og at Småskriftudvalget havde udgivet hans pjece: "Sønderjyderne under Fremmedherredømmet 1864-1888" januar 1888. På Samfundets forårsgeneralforsamling angreb Arders Hvass skriftet som farligt. Han motiverede kritikken med, at Venstres politik burde gå i en fredelig retning overfor Tyskland, derfor burde Studentersamfundet ikke drive propaganda i Sønderjylland. J.K. Lauridsen tilsluttede sig kritikken og hævdede, at det var uforsvarligt at støtte sønderjydernes sag, da de ikke ville kunne leve et selvstændigt liv under fremmedherredømmet. Han ville ikke udelukke, at de kunne komme tilbage, men han var overrasket over at skriftet kom fra Studentersamfundet. Overfor kritikken hævdede Marcus Rubin og Niels Neergaard som repræsentanter for Småskriftudvalget, at pjecen ikke var agiterende. Neergaard resumerede: "Hanssen-Nørremølles skrift påviser med sympati, hvad Sønderjylland har lært: at indrette sig efter de praktiske forhold men tillige, at de vil pleje forbindelsen med det danske åndsliv. Skriftets tendens var derfor ikke at arbejde for en voldsom løsrivelse eller præke had, men at skildre, hvad man har gjort og hvad man vil gøre dernede."⁶⁷

Den politiske modstand fik ikke konsekvenser for Småskriftudvalgets sammensætning, men en sønderjyllandstur, som 4S havde planlagt for 30 medlemmer, måtte aflyses, da de fleste af deltagerne trak sig tilbage som følge af kritikken fra venstretalerne. Efter den tyske kejseres besøg i København i sommeren 1888 der havde givet næring til en tyskvenlig stemning i dele af hovedstadspressen⁶⁸, forsøgte to studenter, H.P. Hansen fra Studenterforeningen og Asger Højmark, der var medlem af Studentersamfundets bestyrelse fra maj 1888, som modvægt mod de tyske sympatier at arrangere et almindeligt studentermøde om den sønderjyske sag. Skønt mødet var planlagt i detaljer blev det opgivet som følge af pres fra højrebladet "Avisen", udenrigsministeriets henstilling til arrangørerne og Carl Plougs indflydelse i Studenterforeningen.⁶⁹ Efter aflysningen dannede H.P. Hansen med støtte fra A.D. Jørgensen en sønderjysk forening i Studenterforeningen, *To Løver*. Det aftaltes mellem To Løver og 4S, at de skulle "slå sig sammen i et og alt", men at de "foreløbig skulle vise to ansigter for ikke at forarge skrøbelige sjæle, som ikke kunne tåle at være i en forening, hvor deres politiske modstandere tillige var." Foreningerne dannede et fællesudvalg med 4 repræsentanter fra hver side. 4S var her repræsenteret af Harald Høffding, Erik Skram, Johan Ottosen og H.V. Clausen. På et fælles agitationsmøde i november 1888 gav Georg Brandes sin tilslutning til bevægelsen ved at optræde som hovedtaler. H.V. Clausen tillagde Brandes' deltagelse stor betydning for

sagen.⁷⁰

Venstrepolitikerne i Studentersamfundet med overretssagfører Anders Hvass i spidsen var efter den udvikling, der havde fundet sted i sommeren, kommet til at stå på samme side i det nationale spørgsmål som Højres hovedstadspresse. For denne kærne af antimilitarister stod hensynet til den indenrigspolitiske kamp i forreste række, hvilket behændigt kunne udnyttes af højrepressen. Men Brandes' tilslutning til den sønderjyske bevægelses venstrefløj medvirkede til at bringe venstrepolitikken i miskredit i Studentersamfundet. Ca. 90-100 af Samfundets medlemmer sluttede sig til 4S. På foreningens generalforsamling i efteråret 1888, forment lig i september, altså før dannelsen af *To Løver* og det fælles agitationsmøde, aflagde H.V. Clausen beretning, hvoraf det fremgik, at ingen af de mål foreningen havde sat sig var blevet realiseret, hvorimod man havde oprettet nogle læsekredse i Sønderjylland. Med bistand fra forlagsboghandler Gustav Philipsen havde foreningen skaffet et litteraturudvalg til i alt 6 læsekredse.⁷¹

Først med nedsættelsen af Fællesudvalget og det nære samarbejde med *To Løver* kom der virkelig gang i arbejdet. Det bestod i foredragsvirksomhed i foreningerne og i foreninger rundt i Danmark, udsendelse af skrifter til oplysning om sønderjyske forhold, bl.a. H.V. Clausens "Sprogkort over Sønderjylland" og "Sønderjylland, en rejsehåndbog", oprettelse af læsekredse og bogsamlinger, oprettelse af en kunstforening og medvirken til udsendelsen af tidsskriftet "Sønderjydske Aarbøger".⁷²

Forholdet til den politiske side af den sønderjyske sag var som følge af det uofficielle samarbejde mellem 4S og *To Løver* et emne, som man søgte at holde i baggrunden, og da foreningerne i februar 1894 i fællesskab udsendte en trykt beretning understregedes det, at foreningerne helt havde holdt sig udenfor det politiske i Sønderjylland.⁷³ Det hindrede dog ikke, at Johan Ottosen ønskede at styrke venstrefløjen i den danske bevægelse i Sønderjylland, hvilket bragte ham i et modsætningsforhold til de øvrige bestyrelsesmedlemmer. I en artikel i "Tilskueren" om valgene i Nordslesvig i 1890 skrev han, at hvis de nordslesvigske førere "samtidig med at de er ordførere for befolkningens nationale ret, gør sig til talsmænd for social retfærdighed, da kan den kommende arbejderrejsning blive til styrkelse for den danske sag. Der er jo slet ingen nødvendighed for, at bevægelserne for et folks åndelige - nationale - ret og for dets økonomiske frigørelse skal bekæmpe hinanden."⁷⁴ Den egentlige ledelse af foreningerne lå hos H.V. Clausen, A.D. Jørgensen og Harald Høffding. Men Ottosen var fortsat medlem af bestyrelsen i 4S, og der var igennem halvfemserne alvorlige spændinger i forholdet mellem ham og de ledende. Disse ønskede, at den sønderjyske sag skulle være hævet over partipolitik, mens Ottosen ville, at 4S ikke blot i Sønderjylland, men også i kongeriget skulle agitere i de bredest mulige kredse for at den nationale sag kunne sammenkædes med det politiske venstre. Ved 4S's generalforsamling i maj 1897 kom det til et sammenstød mellem Ottosen og Høffding om dette spørgsmål, og Ottosen forsøgte at få valgt en ny bestyrelse med bl.a. P. Munch og Aage Friis, hvilket ville have været ensbetydende med en afbrydelse af samarbejdet med *To Løver*. Forsøget mislykkedes, og samarbejdet mellem foreningerne fortsatte uden ændringer i formålene. Georg Brandes' valg til bestyrelsen ved samme lejlighed synes at have været taktisk bestemt, af hensyn til 4S's tilknytning til Studentersamfundet.⁷⁵ Forskydningen i medlemsrekrutteringen fra en paritetisk rekruttering fra akademikerstanden til en overvægt af medlemmer med social baggrund i embedsstanden og de liberale erhverv synes at bekræfte, at

45 fortrinsvis tiltrak de medlemmer, hvis sociale baggrund stillede dem mest bekræftende overfor de nationale strømninger, mens den forholdsvis svage rekruttering af medlemmer med social baggrund i småhandel, håndværk og arbejdere, viser, at foreningen i mindre grad tiltrak dem, hvis interesser gik i social og demokratisk retning.⁷⁶ I de første år efter stiftelsen var der ikke denne "skævhed" i rekrutteringen. Tilslutningen fra radikale og liberale fortrinsvis fra Studentersamfundet var på denne tid et udslag af skuffelsen over Venstres negative holdning til det nationale mindretalsproblem, af ønsket om at løse praktiske arbejdsopgaver, så man kunne bryde det negative, der hidtil havde været forbundet med stillingen som opposition.

De oppositionelle akademikers krav til forhandlingspolitikken i efteråret 1887

C. Bergs brud med forhandlingspolitikken i marts 1887 medførte ændringer i Folketinget og i pressens situation, idet den moderate fløj af Venstre splittedes. Berg afhændede *Morgenbladet*, og det gik over på Fr. Bojsens hånd. I august udskiftedes redaktionen med *Dags-Avisen's* tidligere redaktører V. Secher og Otto Borchsenius. *Morgenbladet* havde i de følgende år vanskeligt ved at klare sig i konkurrencen med de store københavnske venstreblade *Politiken* og K.P. Korsgaards "Aftenbladet", hvilket sidste begyndte i oktober 1887 med et betydeligt oplagstal og med "det rene Venstres" politik som program.⁷⁷ "For de radikale akademikere lå der i denne situation en opfordring til at presse på for at få indflydelse på forhandlingspolitikken, men der var store vanskeligheder at overvinde hos Hørup. Men en særlig sag: den såkaldte sædelighedsfejde stak en kæp i hjulet for forhandlingslinjen.

I 1886 havde *Dags-Avisen* og *Morgenbladet* angrebet de radikale "europæere" og specielt Georg Brandes for at føre et "adsplittelsens sprog".⁷⁸ I efteråret 1887 var der ny lejlighed for *Morgenbladet* med Svend Høgsbro som pennefører at angribe Brandes, denne gang som følge af hans kritik af en række kvindesagsdamer, der med Elisabeth Grundtvig i spidsen gennem Dansk Kvindesamfund søgte at binde kvindesagen sammen med en antiradikal opfattelse af kønsmoralen, den såkaldte "handskemoral".⁷⁹ Det udvikledes til en fejde mellem Georg Brandes og Bjørnstjerne Bjørnson i *Politiken* og *Morgenbladet*. Bjørnson, som var ophavsmand til begrebet "handskemoral", støttede Elisabeth Grundtvig.⁸⁰ I løbet af efteråret udvikledes fejden til en omfattende konfrontation mellem radikale og grundtvigianere. Agnete Rasmussen har i sin bog om fejden sammenfattet, at den "først og fremmest var præget af, at det var en diskussion mellem overklasse mennesker om "kulturkvinders" holdning til det kønslige. Striden var for mange et spørgsmål om livsholdning, altså i det store og hele efter mønsteret fra kulturkampen."⁸¹

Ove Rodes studenterblad "Piraten" rettede i et af de første numre kritik mod Studentersamfundets efterårsprogram. Det ønskede i stedet for foredrag af Erslev, Winkel-Horn og vekselerer Lamm: "dagens brændende spørgsmål, vi sætter pris på at se frk. Grundtvig rive øjnene ud på Georg Brandes". Bladet mente, at der "ingen energi var i Studentersamfundets ledelse indadtil. Bestyrelsen synes for optaget af de sociale opgaver"⁸². På Samfundets efterårsgeneralforsamling valgtes cand.med. Emmy Kramp til bestyrelsen. Hun repræsenterede i modsætning til sædelighedspartiet omkring Elisabeth Grundtvig den sociale retning indenfor kvindebevægelsen, der i november ønskede at få sædelighedsfejden afblæst og kræfterne

anvendt til praktisk socialt arbejde. På et fællesmøde i Dansk Kvindesamfund, der med støtte fra den radikale fløj var blevet indkaldt af bl.a. Erna Juel-Hansen, Emmy Kramp og læge Nielsine Nielsen, nedstemtes en dagsorden om at lade debatten om det sædelige lighedskrav falde, mens oppositionen fik støtte til sit forslag om at nedsætte et udvalg med det formål at virke for oprettelse af læreværksteder for kvindelige håndværkere.⁸³ Skønt Dansk Kvindesamfund havde et flertal mod Brandes' radikale anskuelser lykkedes det med bistand fra bl.a. Marcus Rubin, der indtog et mellemstandpunkt i moraldebatten at bibeholde Samfundets sociale formål.⁸⁴ I den følgende tid søgte de radikale at åbne andre kanaler for at realisere målet om kvindernes sociale frigørelse. Bl.a. intensiveredes arbejdet i kvindeafdelingen af Studentersamfundets Aftenundervisning for Arbejdere under ledelse af frk. Harriet Meyer (senere gift med F.J. Borgbjerg). I Retshjælpen for Ubemidlede voksede antallet af sager om alimentationsbidrag til uægte børn og om skilsmisse og separation.⁸⁵

Det synes at være uomgængeligt, at sædelighedsfejden fik negative konsekvenser for samarbejdet mellem radikale og grundtvigianere. Også på det partipolitiske område virkede striden ind på de radikales muligheder for at føre an med at udfylde forhandlingspolitikken former med praktiske reformforslag. Marcus Rubin havde forberedt et stormløb imod Hørups passive holdning til forhandlingspolitikken med artikler i *Politiken* og ved sin optræden som personlig rådgiver for Edv. Brandes, der nu var de radikale akademikers hovedkraft i Folketinget og Hørups næstkommanderende. I foråret havde Rubin også håbet på støtte fra Neergaard, der var den bedst kvalificerede af de nyvalgte politikere på det socialpolitiske område. Men Neergaard troede ikke på Hørups vilje til reformlovgivning og søgte i stedet over til de moderate.

I efteråret var Rubin klar over, at hans planer var ved at gå i vasken, og han appellerede stærkt til Edv. Brandes om at lægge en dæmper på Georg Brandes i sædelighedsfejden.⁸⁶ Endnu i september mente Edv. Brandes ikke, at han kunne gribe ind⁸⁷, men hen mod slutningen af året standsede han nogle artikler af P. Nansen og Herman Bang for om muligt at forbedre forholdet til *Morgenbladet*.⁸⁸ Til gengæld gjorde "Piraten" sit til at ribbe op i modsætningsforholdet ved at genopfriske studenterpublikummets erindring om Holger Drachmanns "danske bevægelse" i 1883 og ved at tage Georg Brandes' danskhed i forsvar. "Den dag, vore digtere begyndte at skildre livet her i Danmark og ikke i fantasiens land, den dag, de skildrede danske mennesker, borgere og bønder, den dag genopstod den danske litterære bevægelse."⁸⁹ *Piraten* angreb Otto Borchsenius for i *Morgenbladet* at forsøge at rejse en "dansk bevægelse" mod Brandes⁹⁰. Mens det radikale studenterblad bidrog til kulturkampens fortsættelse ønskede det dog samtidig på det politiske område gjort alvor af forhandlingerne; Ove Rode skrev i *Piraten's* sidste nummer, at det var Folketingets pligt at give sit bidrag til løsningen af den strid, "der har slukket den store begejstring, der har kølnet og valnet de unge, som for mange har ført til opgivelsens endelige sejr."⁹¹

Marcus Rubin klagede til Edv. Brandes over Hørups nølende politik: "...at sidde og vente under forhold som vore, har jo den fordømte fejl, at det er vore egne stilladser, der ramler sammen imens. Hvis vi intet positivt havde at vedligeholde, var jo stillingen lettere, og en i sandhed fortræffelig stilling for en mand som Hørup - en fortrinlig radikaler under absolutistiske tilstande - men hvor man skal holde de former oppe, vi nu engang har, går denne passivitet

ikke." Rubin hævdede, at hvis man fortsatte modstanden mod agrarlove, toldlove og sociale love, så ville disse komme i provisorisk form.⁹²

Det lykkedes ikke for Rubin at skaffe forståelse hos Hørup for sine planer, som vel for Hørup for meget lignede en national liberal politik med radikalt fortegn, altså en politik, som tog for meget hensyn til akademikernes interesser. Mens han lod de radikale Brandes-tilhængere uhindret skrive indlæg i sædelighedsfejden i "Politiken" opnåede han at svække den del af den radikale akademikerbevægelse, der ønskede reformarbejdet sat i gang.

Hørups politiske taktik gik i retning af at udskille nogle af de yngre godsejere i Højre ved hjælp af en agrar interessepolitik for om muligt at skabe basis for et forlig om finansloven uden bevillinger til Københavns befæstning. Midlet var "smørpolitikken" eller "det rene land"s politik.

Smøragitationen

Hørup hentede støtte fra anden side i akademikerbevægelsen. I samarbejdet med redaktør Vilhelm Lassen ved Aarhus Amtstidende i oprettede Johan Ottosen og bjørnbakkeren J.N.C. Wistoft agitationsbladet Den danske Folkeven i oktober 1887.

På samme tid oprettede den radikale folketingsmand Jens Busk og de to studenter-samfundspolitikere Emil Staal og J.K. Lauridsen bladet "Bondevennen". Begge organer støttede den nylig oprettede "Bondeorganisation", der havde Vilhelm Lassen og gårdejer Chr. Leth-Espensen som ledere.⁹³

"Bondeorganisationens" program blev offentliggjort i aviserne i december, samtidig med at "Politiken" bragte de første artikler om landbrugernes fælles interesse i at der blev lovgivet mod produktion og eksport af margarine. "Bondeorganisationen" havde lovgivning mod kunst smørret som et hovedpunkt på programmet⁹⁴ Den danske Folkeven argumenterede for det uholdbare i en fortsat visnepolitik: "Vi må over til arbejdspolitikken".⁹⁵

Udgangspunktet for agitationen var de dele af Jylland, som Studentersamfundet havde stået i nærmest kontakt med. Her var forbindelser tilbage til "Jysk Folkeforening" og Geert Winthers Venstre. "Bondeorganisationen" blev sammenlignet med Oktoberforeningen fra 1866 og blev angrebet af store dele af Venstre og af socialdemokraterne. De radikales agitation førte således til deres politiske isolation, da det ikke lykkedes at udnytte den til ét et politisk forlig.

Johan Ottosen, Vilhelm Lassen, Trier og Jens Busk havde i sommeren 1887 været på agitationsrejse i Østjylland, bl.a. i Odder, hvor Geert Winther havde været folketingsmand indtil 1884, da Viggo Bjørnbak sejrede over ham ved valget. På mødet i Odder formanede Jens Busk beboerne til at ophøre med striden mellem bjørnbakkere og grundtvigianere og samles om de politiske spørgsmål.⁹⁶ De radikale politikeres forbindelse med Winther fortsatte og fik særlig betydning ved påskeforhandlingerne i 1888. Niels Neergaard skrev herom i sine erindringer, at Geert Winther var ivrig for at påvirke navnlig de jyske bønder i retning af forlig. Som et resultat heraf kom der forhandlinger i stand mellem bl.a. Jens Busk og nogle af landstingets godsejere.⁹⁷

Smøragitationen havde konsekvenser for de radikale akademikers stilling overfor socialdemokratiet. Grunden hertil var, at arbejderne havde interesse i at beholde margarinen

som et billigt næringsmiddel. V. Pingels stilling som fælleskandidat for socialdemokrater og Venstre i Århus vanskeliggjordes, da smøragitationen svækkede hans vælgeralliance.⁹⁸ Smørpolitikken var for Pingel medvirkende årsag til at han brød med Hørup og de københavnske radikale.

Edv. Brandes har kort omtalt smørpolitikken i sit tilbageblik "Fra 85 til 91", men synes ikke at have interesseret sig for modsætningsforholdet mellem målet for den radikale taktik og det forsøg på et samarbejde mellem de radikale og Højres yngre godsejere, der gik på tværs af den gamle alliance mellem radikale og socialdemokrater.⁹⁹ Herman Trier stod udenfor Folketinget i valgperioden 1887-90, men valgtes atter i 1890 med forenede liberale og socialdemokratiske stemmer. For ham blev smørpolitikken ikke et påtrængende dilemma, selv om han fortsat var knyttet til de radikales politik, hvilket kan ses af det forhold, at han skrev artikler til Den danske Folkeven.

Johan Ottosen havde modsætningen til socialdemokraterne inde på livet under sin politiske agitation. Efter nogle møder på Kalundborgegnen i januar 1888 blev Ottosen angrebet i Social-Demokraten for at have hævdet, at de københavnske arbejdere kunne forstå grundene til at kunstmørret burde forbydes, og at de forstod, "at uden et blomstrende landbrug går det ikke her i landet." "Social-Demokraten" mente ikke, at Ottosen kunne tals på de københavnske arbejderes vegne, og det hævdede, at han bevidst agiterede for at få kunstmørret forbudt og de almindelige smørpriser "skruede dygtigt i vejret".¹⁰⁰ Dette betegnede indledningen til en periode med mistænksomhed mellem den københavnske socialdemokratiske arbejderbevægelse og de radikale. Det førte i 1888 til skarpe angreb mod Jens Busks gårdmandsbevægelse.¹⁰¹ Der kom også kritik fra Ungdoms- foreningernes side, idet J.P. Sundbo angreb "Bondeorganisationen" for at svigte landarbejdere.¹⁰² I sit svar til Sundbo hævdede Ottosen, at "Bondeorganisationen" ville føre landarbejdernes sag så vel som gårdmændenes. "Derfor fortolker dens program ordet bonde ... i den videste betydning: gårdmænd, husmænd, landarbejdere. Den vil altså samle alle dem, som direkte er knyttede til det mindre jordbrug." Ottosen skelnede i modsætning til Sundbo skarpt mellem byarbejdere og landarbejdere; landarbejderne havde interesser fælles med gårdmændene.¹⁰³ Da Sundbo i marts angreb organisationen for at være en genoplivelse af Oktoberforeningen mellem de store og de små bønder, hævdede han, at godsejerne ville splitte bønder og arbejdere for at undgå gennemgribende reformer for arbejderne, blev han imødegået af redaktør Henning Jensen, der mente, at "gårdmændene er foreløbig bestemte til at blive den politisk ledende stand i Danmark, og de vil blive det før eller senere. Deres ene hånd når så at sige til godsejerne, deres anden til arbejderne. Slipper de arbejdernes hånd, så kan de selv komme ovenpå til en tid. Men så kommer også en tid, da de falder."¹⁰⁵

Smørpolitikken medførte ikke et endeligt brud mellem de radikale og ungdomsforeningerne. Efter dens politiske forlis dannedes i efteråret 1888 en Fælles-Organisation af De frisindede Ungdomsforeninger med et antimilitaristisk program, der krævede udgifterne til militæret overført til sociale forbedringer for de mindre bemidlede og udvidelse af valgretten til gunst for ungdommen og kvinderne. Til bestyrelsen valgtes bl.a. redaktør Regnar Petersen, Næstved, J.P. Sundbo, friskolelærer Jeppe Jensen (Aakjær) og lærer Johan Skjoldborg, J.K. Lauridsen valgtes som den ene af Fælles-Organisationens revisorer.¹⁰⁶

Som et supplement til smøragitationen havde de radikale modereret det antimilitaristiske

program, så der kunne skabes grundlag for realitetsforhandlinger med Højre. Hørup stillede i *Politikens* leder spørgsmålstejn ved, om den almindelige værnepligt var demokratisk, og skelnede imellem to slags hære, "tvangshærene, den almindelige værnepligts pressede soldater i de europæiske fastlandsstater og .. de frivillige hære i England og de nordamerikanske fristater." ¹⁰⁷ Ottosen agiterede for "en lille hær af frivillige" og mente, at "man burde gå bort fra fraserne om afvæbning og om folkevæbning og bestemme os for brøkhæren". ¹⁰⁸

Hørup havde med støtte fra Jens Busk, Vilhelm Lassen, Johan Ottosen og J.K. Lauridsen ført kampagnen for "det rene land" og havde tilsyneladende støtte fra Landstingets Højre til at føre en forligspolitik igennem. De radikale havde lempet anti-militarismen og regeringen havde fjernet Københavns befæstning fra finanslovsforslaget. Men Venstre var splittet efter smør-agitationen, og det mislykkedes at få godkendt forliget i Venstre. Jens Busk og Hørup mistede deres pladser i bestyrelsen for rigsdagsgruppen. Hørup var stadig leder af den radikale fløj af Venstre, men hans stilling var rystet efter smørpolitikken og det mislykkede påskeforlig. Han blev nu forhandlingsmodstander men de moderates leder, Boisen, der havde modsat sig forliget, stillede mod forhandling. ¹⁰⁹ Smørpolitikken betød et prestigetab også for de radikale i Studentersamfundet, der havde støttet agrarinteresserne.

Erik Henrichsen, der efter Hørups død var en skarp kritiker af de radikale akademikers politiske indflydelse og især angreb Det radikale Venstres brud med venstrebønderne, har dateret Hørups tab af herredømmet over den radikale gruppe i Folketinget til smørpolitikken og påskeforligets sammenbrud. Erik Henrichsen lagde skylden for sammenbruddet på Hørups handle måde på det afgørende partimøde. Hans tøven og tavshed og endelige stemme imod forliget medførte, at han kom til at stå i et tvetydigt lys. "De agrarpolitikere, han havde skudt frem foran sig, følte sig lige så forrådt af det nej, hans læbe udtalte, som de renlivede grundlovskæmpere af det ja, hans hjerte ikke kunne skjule." ¹¹⁰ Henrichsen afspejler utvivlsomt de blandede følelser, der blev Hørup til del i Studentersamfundet.

Tendenser til Studenterbevægelsens løsrivelse fra politiske og sociale engagementer

De taktiske svingninger under provisoriekampene havde skabt mistillidsstemning overfor de politiske ledere i Venstre hos de radikale studenter og akademikere. Dette førte til to reaktioner: En del medlemmer mente, at man skulle trække sig ud af forbindelsen til de politiske partier, og give afkald på direkte politisk indflydelse – men til gengæld satse på kulturkampen. En anden gruppe af medlemmer ønskede politisk arbejde uafhængigt af de politiske ledere i Rigsdagen, gennem vælgerforeninger og gennem selvstændige reformbevægelser.

I slutningen af april 1888 udskiftedes Studentersamfundets bestyrelse. Herman Trier, der havde været formand siden marts 1884, trak sig tilbage, men havde fortsat betydelig indflydelse i kraft af, at han ledede Aftenundervisningen og valgtes til formand for Småskriftudvalget. Overretssagfører Alfred Christensen, der siden Studentersamfundets stiftelse havde tilsluttet sig forbindelsen med det politiske Venstre, valgtes til ny formand. Den ny bestyrelse bestod af bl.a. Kr. Gade, Carl Behrens og den grundtvigianske teolog Asger

Højmark.¹¹¹ Kritikken på generalforsamlingen mod Småskriftudvalgets udsendelse af H.P. Hanssen-Nørremøllers sønderjyske pjece, der er omtalt i afsnittet om 4S, viser, at de oprindelige antimilitaristiske synspunkter stadig kom til orde i Studentersamfundet, men at de ikke længere stod så ubestridt at man ville afskrive interessen for det nationale mindretal i Sønderjylland af hensyn til indenrigspolitikken.

Carl Behrens havde siden januar 1888 redigeret et litterært tidsskrift *Ny Jord*, der var planlagt til at danne en modpol til "Piraten"¹¹² Høffding indledte tidsskriftet med formaninger til ungdommen mod at binde sig ensidigt til partierne: "De konservative religiøse, sociale og politiske ideer, og det radikale program, er på vej til at blive traditionelt, og kan indåndes med lige så ringe selvvirkksomhed som det modsatte program." Høffding hævdede, "at der fandt en slags rovdrift sted. Det gælder om at producere så udformet en overbevisning som muligt i så kort tid som muligt... Hvor man griber til, fordi man skal indrulleres i øjeblikkets færdige partigruppering, mistes let evnen til dybere gående personlig udvikling, og den vundne anskuelse forsvinder i hvert tilfælde let lige så hurtigt som den er kommen."¹¹³ Høffdings dom over den politiske studenterbevægelse og den udbredte politiske ungdomsagitation, der havde fundet sted fra alle sider i det politiske liv siden forfatningskampens kulmination, var ensbetydende med et ønske om, at ungdomsforeningerne, Fremskridtsklubberne og Studentersamfundet samt Studenterforeningen skulle afpolitiseres. *Ny jord* realiserede dette ønske, idet det kun undtagelsesvis bragte politiske artikler. Men de litterære bidrag kom dog hovedsagelig fra radikale forfattere.

Georg Brandes havde i sine private forelæsninger på Universitetet om "Det unge Tyskland" i 1887 udtalt sig imod at de intellektuelle koncentrerede kræfterne om politiske mål. Han drog erfaringer fra den tyske frihedsbevægelse frem til 1848 og forklarede nederlaget med bevægelsens overdrevne idealisme:

"Når det slægtsled, der nu revolutionerede de tyske sind, strandede så sørgeligt i slutningen af 1848, så var det ikke af mangel på karakter, men på grund af den idealisme, der udvikler sig hos mænd, som aldrig har været ved magten, i kraft af deres tro på ideers og idealers uimodståelige evne til at virkeliggøre sig og på grund af deres ringeagt for den ydre brutale magt, der efter deres lære intet havde at betyde, men som da den i første sammenstød måtte vige, lod sig ringeagte og holdt sig rolig, indtil øjeblikket kom, da den styrket efter overrumplingen rejste sig på ny."¹¹⁴

Brandes pegede på, at de intellektuelles egentlige virke skulle være at rejse "almindelig politisk stemning": "De fremskynder derved samfundets så langsomme omdannelse, men selve den ydre omdannelse er ikke hovedsagen; det politiske er ikke den første bevæger. Den ydre omvæltning er et udslag af dybere, overfladen fjernere rørelser. Størst lod og del i den har måske filosofiens stille omformning af den religiøse livsbetragtning." Dette' eksemplificerede Brandes med den betydning, som den tyske bibelkritiks grundlægger Ludwig Feuerbach havde haft.¹¹⁵

Brandes' krav om erkendelse af de virkelige magtforhold brødes her med kravet til digterne om at rejse "dybere..rørelser". Valdemar Vedel, der i 1888 debuterede som litteraturkritiker, har i *Ny Jord* bygget videre på Brandes' ide om de intellektuelles opgave, men bidrog til bevægelsen væk fra den naturalistiske retning: "Digterne skulle ikke isolere sig fra det politiske

livs kampe". De "skulle koncentrere sig om visse store livsspørgsmål, og derved træde i det forhold til livets kamp, som Georg Brandes fordrede. Fra kampen om de ydre institutioner trækker man sig nærmere og nærmere ind i "Hjærnernes kamp", det er ikke længere det sociale livs udenværker og øverste krone, man rokker ved, nej, det er selve den enkeltes livs og det menneskelige samlivs grund, man roder op i, og radikalismen går hver enkelt så forunderligt nær på livet med spørgsmålene om, hvordan livet skal leves." ¹¹⁶ I en debat med Sophus Schandorph præciserede Vedel sin opfattelse. Han vendte sig imod litteraturen, når den var blot stofoptagende og realistisk registrerende, men krævede, at den skulle "lede over i en ny åndelig organisation". Den skulle ikke sætte problemer under debat i samme forstand som "visse almindelige og forslidte stordebatter". "Ikke hensigt og stofvalg er (for) mig det væsentlige, men derimod det sjælelige udgangspunkt. Digteren skal være organ, en tolker af, hvad der bevæger samtidens åndsliv., og dette gør han kun ved..i fuldt alvor at leve tidens interesser med og gøre dens sag til sin." ¹¹⁷

De følgende år dukkede nogle nye litterære tidsskrifter op: Månedsskriftet *Af Dagens Krønike* redigeredes af Peter Nansen, der stod Studentersamfundet nær og havde deltaget i redaktionen af "Piraten". C. Riis Knudsens *For Literatur og Kritik* stod den radikale retning fjernest. Her stillede litteraturkritikeren P.A. Rosenberg sig uforstående overfor den radikale bevægelse i firserne: "...alliancen mellem folkepartiet i Grundtvigs fædreland og de "europæiske" fritænkere var den mest meningsløse og uholdbare som tænkes kunne. Den har vist nok gjort mere end man skulle tro, til at forsinke vort lands naturlige udvikling i politisk henseende; i hvert fald har den forvansket demokratiets standpunkt og stødt en mængde af landets bedste mænd bort fra det." ¹¹⁸ Kritikken overfor den litterære bevægelses alliance med det politiske Venstre var ikke forbeholdt modstanderne af Georg og Edv. Brandes. I romanen "En Politiker" (1889) skildrede Edv. Brandes det politiske Venstre som en sammensætning af levebrødspolitikere og virkelighedsfjerne idealister. Hovedpersonen Johan Gerner griber efter at have mistet sin valgkreds efter en redningsplanke, der kunne give ham illusionen af at udrette noget: han holder idealistiske foredrag om den franske revolution! Men afstanden mellem tanke og handling virkede opløsende og demoraliserende på hovedpersonen mens han flygter ud i foretagsomheden. Edv. Brandes' desillusionerede kritik ramte noget centralt i den parole, der i firsernes begyndelse havde samlet den radikale bevægelse: kravet om at den enkelte skulle mobilisere hele sin person for de radikale ideer og underordne de personlige motiver for at tjene "tidsånden" og den fremadskridende kulturudvikling. ¹¹⁹

Ove Rodes og Oscar Madsens dagblad *København*, der startede i 1889, angreb de politiske partier og stillede sig på et "frisindet bohemestandpunkt". Det kritiserede, at Venstre og især Chr. Berg ville samle alle landboere, skønt det havde forsømt det sociale spørgsmål. Bladet mente, at der ville opstå et agrart arbejderparti, for hvilket det sociale stod forrest, mens gårdmændene udelukkende helligede sig det politiske magtstræb. "Den urdannelse, fra hvilken det nuværende Venstre stammer, var jo 1840ernes bondevenner, der i rigtig erkendelse af, hvad det først kommer an på, lagde hovedvægten på det sociale, f.eks. fæstevæsenet. Og helt ind i halvtredserne og tredserne fortsattes denne kamp for tilværelsen, en kamp, der dog på grund af forholdene væsentligst førtes for og af gårdmændene. Så kom halvfjerdsenerne med flertallet, flertalsdrømmene og Berg som leder. Nu var det taburet-besættelsen, det drejede sig

om; det var gårdmandspartiet, der ville have magten, hvem havde tid til at tænke på en forbedring af husmandens kår?" ¹²⁰ Rodes blad *København* var kritisk; men viste en vis sympati for bondebevægelsens radikale ungdomsledere.

Københavns stilling til Socialdemokratiet var afvisende, men også bedrevende. Det afviste en alliance mellem socialdemokraterne og "den moderne bourgeoisiungdom" ... "En åndsmagt, der er stærk i sig selv, skal selv rekruttere sig, selv tilfredsstille sine behov i retning af kundskaber og intelligens. Den skal ikke leve højt på vrangene fra de samfundsklasser, den bekæmper. Den skal kunne opdrage sine førere selv. Socialismen har aldrig evnet det, fordi den aldrig har grebet sagen pædagogisk an... Hvorfor etablerer de ikke deres egne skoler til uddannelse for deres gode hoveder... Tag dem som børn, fanatiser dem op, lær dem socialismen som religion, skaf dem den bedste uddannelse, de kan få, lad dem i ynglingsalderen rejse og se fremmede lande. På den måde skaffer Jer mænd og førere." ¹²¹ Bladet udtrykte derfor tilfredshed med splittelsestendenserne i arbejderpartiet; Gerson Triers og Nic. Petersens revolutionære ugeblad *Arbejderen* betragtedes af *København* som et skridt i retning af, at Socialdemokratiet "bør afbryde al forbindelse med ethvert borgerligt parti." ¹²² Tage Kaarsted har i sin biografi over Ove Rode sammenfattet: "Grundholdningen var klar nok: front mod Socialdemokratiet og i overensstemmelse hermed var bladets holdning til de sociale problemer. I det store og hele synes man kun at have haft blik for dem i det omfang de har kunnet gøres til genstand for skønlitterær behandling. Sociale noveller gik man ikke af vejen for, men sociale krav formulerede man sjældent eller aldrig." ¹²³

Der var tendenser til, at de unge radikale studenter opfattede de sociale forhold som noget fjernt og uvedkommende. De ville overlade kampen for de sociale fremskridt til de samfundsklasser der direkte havde interesse deri, mens de forkastede de forsøg på brobygning, som fra begyndelsen af 1880'erne havde været parolen for samarbejdet mellem studenter og arbejdere, idet de radikale nu anså dette for skadeligt for de nye bevægelser. Det kan dog ikke nægtes, at der heri lå en flugt fra de sociale problemer og en accept af "kampen for tilværelsen" som social moral. Forestillingen om den franske revolutions ledere, der stiger ned til tredjestanden for at kæmpe dens sag: det var den bærende ide for de gamle radikale. De unge vendte den ryggen.

De nye idealistiske tendenser, der tidligere har været berørt under behandlingen af litteraturkritikken, havde nær tilknytning til den politiske skuffelse blandt studenterne. En umiddelbar årsag til deres gennemslagskraft var Georg Brandes' introduktion af Fr. Nietzsches i nogle forelæsninger og i en artikel i *Tilskueren* med titlen: "Aristokratisk Radikalisme" i august 1889. Denne gav anledning til en voldsom debat i studenter- og akademikerverdenen, hvorved der skete en deling mellem tilhængerne af en social velfærdsmoral og grupper, der med forskellig styrke af skepsis stillede spørgsmål ved nytten af, at studenter og intellektuelle brugte kræfter på folkeoplysning og lignende sociale aktiviteter, i stedet for at de dyrkede litteratur og videnskab. Debattens hovedmodstandere var Georg Brandes og Harald Høffding, og i tilknytning kom en række artikler i dagspressen og i de litterære tidsskrifter.

Et særligt skarpt opgør med Høffdings velfærdsmoral udsendtes i 1889 af Arnold Rohde; det var et kampskrift med titlen "Aristokratisk Radikalisme contra Velfærdsmoral", der konsekvent fornægtede de intellektuelles sociale hensyn. Valdemar Vedel var i sin tidligere omtalte litte-

raturkritik modstander af den måde, de intellektuelle havde deltaget i den politiske kamp, men var samtidig modstander af, at de intellektuelle fuldstændig opgav det sociale og politiske engagement.¹²⁴

J.P. Sundbo, angreb den ny retning i radikalismen. Han tillagde det stor betydning, at Georg Brandes stod som leder heraf, da han hævdede, at Brandes havde "mange ivrige tilhængere i den studerende ungdom og de samfundsklasser, som har størst magt til at påtrykke vort åndelige liv et stempel." Sundbo mente, at den "aristokratiske radikalisme" ville bevirke en vending bort fra oplysningsbevægelsen og kampen for sociale forbedringer, og at Brandes fordrede et "omslag i litteraturen fra en mørkere tone til skildring af de lyse øjeblikke". Dette ville betyde, at digtningen ville "eftergøre romantikens fejl"¹²⁵. Sundbo vendte sig med særlig skarphed imod Arnold Rohde; han hævdede, at konsekvensen ville blive de intellektuelles udbytning af de fattige: "Hvorledes skulle man vel kunne være "geni", når man ikke måtte leve flot uden at spørge efter, om fattige arbejdere muligvis slæbte sig en syge til for at skaffe de midler, som man flottede sig med? Hvorledes skulle en stakkels poet kunne skrive vers, når han ikke kunne tilfredsstille "sine personlige drifter" uden smålige tanker om, hvor mange andre mennesker, der muligvis kom til at lide for denne tilfredsstillelse." De politiske konsekvenser ville blive en socialdarwinistisk holdning hos de frisindede kredse: "Den ny lære vil finde tilhængere mellem darwinisterne, af hvilke mange har den af mesteren selv forkastede forestilling, at udviklingslæren ikke kan forliges med moralsk og økonomisk lighed... Politikere af Højre vil gribe den med begærlighed - dette med de få udvalgte, det er netop, hvad de altid har sagt. For alle dem, der i social henseende sidder på flæsket, er her en bekvem anledning til at kaste et slør over deres for længe siden selvtagne moral." Det var endelig Sundbos vurdering, at den ny lære ville få størst tilslutning blandt de ældste og de yngste grupper, mens "de midaldrende og yngre, som hidtil havde stået på frihedens og de sociale reformers side... ganske vist ikke have så stor anledning til at sværge til den ny fane. Men også mellem dem vil findes mange, som er grundigt kede af den mangel på resultat, der har været særkendet for frisindet politik, og da de er enige med den ny retning i mangt og meget, vil de gribe lejligheden til at trække sig tilbage fra det besværlige arbejde for de mange."¹²⁶

Uanset den fordømmende tone i Sundbos kritik var der utvivlsomt sandhedsværdi i hans analyse af studenterbevægelsens sammensætning. Undersøgelsen af Studentersamfundets sociale institutioner (Kap. 8 og 9) viser i store træk på hvilke områder ændringen slog igennem. I Aftenundervisningen skete der en afmatning i interessen fra studenternes side. Rekrutteringen af lærere forgik i stigende grad fra grupper udenfor Studentersamfundet, fra funktionærer i kontorfogene og fra kvindebevægelsen. Studentertilgangen var præget af overrepræsentation af studenter med social baggrund i mindre bemidlede hjem, især "bondestudenter", paritetisk repræsentation af studenter fra de liberale byerhverv, og underrepræsentation af studenter med baggrund i de højere sociale lag."¹²⁷

I Studentersamfundets Retshjælp, hvis arbejdsform var betydelig fastere end arbejderundervisningens, var der ikke tendenser til ændringer i den sociale rekruttering af de færdiguddannede jurister. Studentermedhjælpernes deltagelse har ikke kunnet belyses. Interessen for en praktisk uddannelse sideløbende med det juridiske studium har spillet en rolle ved siden af de sociale motiver hos juristerne.¹²⁸

De radikale akademikers forenede reformkrav 1888-89

Den politiske afmatning havde til dels taget kraften af studenterbevægelsens antimilitaristiske islæt og af håbet om et parlamentarisk systemskifte. Forholdet til Socialdemokratiet var kølnet ligesom tilliden til Venstres politiske ledere var svækket. Dog viste der sig nye kræfter i Studentersamfundet, der var ivrige for at agitere for reformer.

Venstre var opløst i en række grupper uden nogen effektiv fællesledelse og der havde udviklet sig en krig i pressen mellem Hørup og Bojsen, der beskyldte hinanden for at have svigtet ved påskeforliget. Studentersamfunds-politikerne var spredt i grupperne, idet Pingel dannede en løsgængergruppe med Falkenstjerne, Fr. Bajer og Holstein, Neergaard sluttede sig til Bojsen og J.K. Lauridsen blev hos Hørup og Edv. Brandes.¹²⁹ Opløsningstilstanden bevirkede voksende krav fra vælgerorganisationerne om at komme til at fastsætte politikken. Rigsdagspolitikkerne måtte give efter overfor kravene og der indkaldtes et delegeretmøde i slutningen af september 1888. På dette var der forholdsvis flere bergianere end i Rigsdagen, men alligevel et flertal af forhandlingstilhængere, som for første gang i Venstres historie fik mulighed for at skitsere et reformprogram. De sociale reformer: alderdomsforsørgelse, sygeforsikring m.m. dannede grundstammen i programmet; men samtidig udtaltes det, at Folketinget aldrig burde anerkende og deltage i afviklingen af de ulovlige provisorier, "når derved ikke nås en ubetinget anerkendelse af Folketingets medbestemmelsesret i bevillings- og lovgivningssager", og at Folketinget ikke burde give bevillinger til eller give lovmæssig anerkendelse af de stedfundne provisoriske befæstninger om København."¹³⁰

Kort tid før, i andet septemberhæfte af *Ny Jord* havde stud. jur. C. Th. Zahle forsvaret de radikales ønsker om reformer. Zahle havde siden 1884 deltaget i Studentersamfundets politiske aktiviteter og som medhjælper i Retshjælpen. Det var hans opfattelse, at Venstre var i fuldstændig opløsning på Rigsdagen, men at delegeretmødet muligvis kunne gavne og føre politikken over i en ny fase. Han anbefalede, at Venstre gav afkald på de forfatningspolitiske krav og i stedet samledes om at undgå flere g provisoriske love. Der var i hans principper intet tilbage af de radikale antimilitaristiske synspunkter fra kampårene. Han hævdede, at der af oppositionspolitikeren måtte kræves, "at akkordens ånd er i ham". "En politikers opgave er det at virke i nuet. Lad moralfilosoferne og æstetikerne skabe og udvikle teorierne for menneskenes opdragelse og udvikling i fremtiden. Det kommer ikke politikerne ved... Han skal opnå resultater for og gavne den slægt, han selv lever med".¹³² Zahle mente, at det derfor var nødvendigt for enhver politisk fører, "der vil håbe at kunne gavne sit parti i realiteten, stille sig underdanig overfor Hans Majestæt Kongen og i det mindste erhverve allerhøjest sammes allernådigste velvilje". Da der ikke kunne gennemføres reformer uden ministeriets medvirken, måtte oppositionen vinde ministeriets agtelse og der måtte skabes et godt forhold mellem Folketinget og Landstinget, mente Zahle. Som eksempler på mulige lovgivningsområder nævnte han en omlægning af kommuneskatterne til hjælp for de fattigste kommuner, hvorimod kravet om en progressiv indkomstskat lå udenfor det opnåelige. På undervisningsområdet mente han ikke der kunne være tale om en egentlig skolereform, men om "at gøre almueundervisningen noget bedre og den højere undervisning noget fornuftigere". Som eksempler på reformer, som

både regeringen og Venstre havde interesse i, nævnte Zahle toldspørgsmålet og alderdomsforsørgelsesloven.¹³³ Endelig understregede han, at der på det storpolitiske område, (dvs. provisoriernes afvikling ved politisk forlig) skulle være "tavshed over hele linjen". Han fordømte C. Bergs protestpolitik, men tilsluttede sig ideerne bag Bondeorganisationen og Edv. Brandes' reformvenlige tale i valgkredsen på Langeland.¹³⁴

Zahles indstilling passede ikke Hørup. I en tale i den liberale vælgerforening i november 1888 hævdede Hørup, at forhandlingerne i 1887 og 1888 var sket ud fra forventningen om, at det ad forhandlingsvejen kunne lykkes at stoppe provisorierne, men at det var strandet på, at ministeriet havde stillet fæstningsbevillinger som betingelse for forhandlinger. Derfor gik Hørup i rette med den forligssøgende fløj af Venstre og fremholdt Venstres gamle mål som forpligtende. Han så hen til "den koldblodige og samdrægtige modstands periode", som ifølge hans opfattelse fik sit program på delegeretmødet. "Dens program er modstand mod provisoriet og militarismen".¹³⁵

I et tilbageblik over årets politik understregede Hørup, at det politiske hovedspørgsmål var forbundet med militæret: "Skulle vi tilbage til forfatningen, måtte det være med en ny politik, med økonomiske opgaver i stedet for militære. Det var hertil året 1888 opfordrede partierne til at tage stilling." Hørup mente, at det var antimilitaristerne og smøragationen, der havde taget føringen i denne politik, mens Bojsen havde taget afstand herfra og "Venstres forsvarsvenner kun dukkede sig for vejret for at dukke op igen, når bygen var ovre". Bondeorganisationens kampagne havde forbavset alle dem, der ikke forstod, hvad der stredes om, hævdede Hørup, og dermed indrømmede han, at smørpolitikken var et middel i forhandlingspolitikken. Den havde skabt splittelse i Højre mellem ministeriet og Højres selvbeskattere, men efter det mislykkede forlig, der skyldtes, at ministeriet havde stillet fæstningsbevillinger som betingelse, var der ikke længere grundlag for at Venstre kunne lade ministeriet "vende tilbage til forfatningen". Hørup støttede sig her til Venstres delegeretmøde, hvis standpunkt han udlagde som "modstand mod provisoriet og militarismen i form af forhandling".¹³⁶

I tidsrummet fra den først citerede tale i den liberale vælgerforening i slutningen af november til artiklen i slutningen af december var Hørup ikke i princippet vejet fra sin modstand mod ministeriet, men i december var hans udtalelser mod forhandling og om økonomiske reformer mindre kategoriske. Det kan ikke udelukkes, at Hørups forsigtige antydning af en radikal forhandlingspolitik, har været et resultat bl.a. af de radikale akademikeres reformkrav.

I et tidligere afsnit har jeg nævnt Marcus Rubins arbejde i 1887 for at overtale Hørup til at opgive modstanden mod en række lovkomplekser på det økonomiske og sociale område. Dertil kom at de akademikere, der havde sluttet op omkring Bondeorganisationen, side om side med agitationen for "det rene land" havde arbejdet for sociale og økonomiske reformer. Det var først og fremmest kravet om forbedringer af lejehusmændenes stilling ved overgang fra åremålsleje til livsfæste eller selvejendom, som Vilhelm Lassen og Johan Ottosen havde arbejdet for. Senere blev det et hovedpunkt på Vilhelm Lassens politiske program, at der skulle foretages udstykninger af husmandsbrug i "offentligt fæste" (1894)¹³⁷ Et andet punkt var kravet om reform af fattigvæsenet gennem statstilskud til fattigkasserne og indførelse af alderdomsforsørgelse for arbejdere. Endelig krævedes ophævelse af told på livsfornødenheder.¹³⁸

Disse reformforslag druknede i reaktionerne på smøragitationen, hvorved Bondeorganisationen i den offentlige debat fremstod som en interesseorganisation, der alene varetog gårdmændenes synspunkter. Som sådan dannede den et forstadium til Agrarforeningen, der dannedes i 1893; men de radikales deltagelse deri var motiveret dels ved det storpolitiske mål om en alliance mellem Venstre og en del af Højre dels ved interessen for de sociale og økonomiske reformer.

Efter smørpolitikkenes nederlag fortsatte de radikales virke for reformer, og der genskabtes en forbindelse til den københavnske opposition, da Vilh. Lassen rettede en henvendelse til Marcus Rubin om prisen for en alderdomsforsørgelse for arbejdere. I kapitel 4 er det nævnt, at Rubin i sine foredrag i Studentersamfundets Aftenundervisning havde udtalt sig positivt om en tvungen alderdomsunderstøttelse. I de følgende år havde han som chef for Københavns statistiske kontor arbejdet med beregninger af befolkningsfordelingen i København efter køn, alder og erhverv og sammen med statistikeren Harald Westergaard udgivet et skrift om den fynske landbefolknings dødelighed. Disse skrifter gav Rubin tilstrækkeligt grundlag til en beregning af befolkningsgrundlaget for en alderdomsunderstøttelse og på opfordring fra Vilh. Lassen offentliggjorde han resultaterne i "Nationaløkonomisk Tidsskrift" 1888.¹³⁹ Vilh. Lassen førte sagen videre, da han var ordfører for gruppen af hørupperne på Venstres Delegeretmøde, og i resolutionen herfra nævntes alderdomsforsørgelsen om en af Venstres lovgivningsopgaver.¹⁴⁰

Der er således grundlag for den antagelse, at Hørup har stået under pres fra de reforminteresserede radikale akademikere. Samtidig har der ligget en trussel mod Hørups stilling i det forhold, at Niels Neergaard frastødtes af Hørups holdning, og at han derfor pressede på for at få Fr. Bojsen, der i en periode havde forholdt sig passiv p.gr.a. sygdom, til at tage ledelsen i Venstre.¹⁴¹ Samtidig arbejdede Neergaard for at trække hørupperne over på de moderates side i Folketinget.

Hørup var trods presset ubeslutsom hele det følgende år og anvendte kræfterne på at holde Venstre fast ved modstanden mod militarismen personificeret i krigsminister Bahnson. Det blev i stedet Holstein-Ledreborg, der førte forhandlingspolitikken videre med støtte fra den radikale gruppe. Forhandlingspolitikken støttedes af Venstres delegeretmøde i oktober 1889. I december udsendte Venstres Organisation et reformprogram, som afveg fra de liberalistiske principper, der hidtil havde præget landbrugerne. Der stilledes krav om en statslig erhvervs- og socialpolitik, herunder toldnedsættelser, alderdomsunderstøttelse og oprettelse af husmandsbrug. Desuden stilledes der krav om retsplejereform og udenrigspolitisk neutralitet.¹⁴²

De hidtil nævnte reformkrav, som Hørup stilledes overfor fra akademikerside, var ikke fremsat af Studentersamfundet som sådan, men af personer med tilknytning til det. I 1889 kom der imidlertid en række småskrifter fra Studentersamfundet, som gør det berettiget at sige, at det deltog i reformbevægelsen, og i december 1889 arrangerede bestyrelsen et offentligt møde i Kasino, hvor retsreformen debatteredes. Disse initiativer behandles i det følgende.

Studentersamfundets Småskrifter og reformbevægelsen

Efter Venstres opgivelse af protestpolitikken ophørte strømmen af småskrifter med historiske eksempler på forfatningsstridigheder. Småskriftudvalget lagde 1887-88 større vægt

på naturvidenskabelige og historiske emner og emner med praktisk betydning for læsernes kamp for bedre levekår. Som eksempler på den sidste kategori kan nævnes P. Sveistrup: Om Brugsforeninger (1887), Leopold Meyers skrift Om spæde Børns Ernæring og Pleje (1888) og Martin Poulsen: Kort Fremstilling af Husdyrenes Sundhedspleje (1888). Denne type skrifter var repræsenteret også tidligere, især i 1885, med skrifter om sundhedspleje. Man kunne sige, at det hørte til den periode, da de ubemidlede selvhjælp skulle organiseres. Men i de følgende år 1889-90 kom en ny type skrifter ind, der tog sigte på at udbrede oplysning om de store reformområder, der skulle udfylde forhandlingspolitikken.

På det toldpolitiske område sluttede Småskriftudvalget sig til den toldreformbevægelse, der som en udløber af børsoppositionen fra begyndelsen af 1880'erne var startet i 1887 med grosserer A. Peschcke Kødte som initiativtager og med Toldreformforeningen som forum. Et af de spørgsmål, der især optog debatten i 1888, var, om beskyttelsestolden kunne forsvares med hensyn til arbejderne. Man imødegik den protektionistiske retning, som f.eks. højremanden Jul. Schovelin havde gjort sig til talsmand for¹⁴³, og Peschcke Kødte stillede spørgsmålet: "Hvad nytter det arbejderne, at hans principal gennem toldtariffen får udelukket den fremmede konkurrence på varemarkedets område, når toldfri, fremmede arbejdere uhindret kunne strømme ind i landet og nedsætte prisen på den vare, arbejderne selv har at sælge, nemlig hans arbejde?"¹⁴⁴

Det var især denne side af toldreformbevægelsens synspunkter, at Småskriftudvalget viderebragte til venstreforeningerne. Kontorchef Emil Meyer redegjorde i småskriftet "Frihandel og Beskyttelse" (1889) for den historiske udvikling fra merkantilisme til frihandel og den nyere tids beskyttelsesbevægelse. I en afsluttende diskussion af frihandelens fremtidsudsigter og dens konsekvenser for erhvervslivet og arbejdsmarkedet, konkluderede han, at det ikke var til fordel for arbejderne at beskyttelsen opretholdtes: "Når man særligt påberåber sig arbejdernes interesser, må det erindres, at beskyttelsens virkning ofte er den, at man ikke skaber større beskæftigelse for arbejderstanden som helhed, men at man drager arbejdernes mængde fra de ubeskyttede næringsveje over i de beskyttede, og at den indenlandske industri jo meget vel er i stand til at benytte arbejdskraft, der hidrører fra udlandet; når dette finder sted, vil ikke engang de i selve den beskyttede industri beskæftigede indenlandske arbejdere høste nogen fordel af beskyttelsen."¹⁴⁵

Niels Neergaard gav under titlen "Frihandels- og Fredsvennen Richard Cobden" en skildring af den engelske frihandels-apostels agitation mod de engelske kornlove i 1840'erne. Herved opnåede Neergaard at popularisere frihandelsideerne og ideerne om deres betydning for international fred. Neergaards mål var at skabe sandsynlighed for teorien om harmoni mellem industri- og handelsborgerskabets og arbejdernes interesser gennem frihandelen. Argumentationen byggede han op om billedet af Cobden som en middelstandsrepræsentant, der ikke blot varetog handelens interesser, men også gjorde sig til talsmand for landbo-reformer, almueundervisning og fredssag. Herved styrkedes tilliden hos læseren til, at det afhang af Cobden's vilje, at middelstandsbevægelsen fik et uegennyttigt præg. "Det var først og fremmest Cobden, det skyldtes, at man aldrig forlod den humane grund, man en gang havde stillet sig på", hævdede Neergaard, som i hyldede teorien om middelstanden som den faktor i politikken, der i fremmede integrationen mellem samfundsklasserne.¹⁴⁶

Udenfor Studentersamfundets rammer var Neergaard stærkt engageret i toldreformbevægelsen og så heri et alternativ til smørpolitikken, som han vurderede lige så lavt som den voksende protektionisme hos regeringen. I sine erindringer (1935) omtaler Neergaard sit samarbejde med Peschcke Køedt og gav ham æren for, "at fanatismen fra smøragitationens dage fortog sig, og at vor landbostands store masse ikke lod sig rive med af den agrarprotektionistiske bølge, som i halvfemserne nåede vore kyster".¹⁴⁷ Neergaard og et yngre medlem af Studentersamfundet, cand.polit. Valdemar. O. Frederiksen, var 1890-92 redaktører af tidsskriftet *Toldreform*.

Det var bl.a. som følge af samarbejdet i Studentersamfundets Småskriftudvalg mellem Neergaard og Rubin på det toldpolitiske område, at der i 1888-89 stadig var en vis forståelse, som forsinkede bruddet mellem de radikale akademikere og Neergaard. Rubin forsøgte som uofficiel politisk mægler at holde sammen på akademikerne i radikal politik efter smørpolitikens nederlag.¹⁴⁸ Denne linje var også slået igennem i *Politikens* behandling af Toldreformforeningen - samtidig med at Hørup førte smøragitationen.¹⁴⁹

Småskriftudvalgets politiske indstilling fik særlig betydning for, hvilke skrifter om socialreformerne, man enedes om at udsende. Det er her af særlig interesse at få klarhed over Marcus Rubins stilling i udvalget. Han havde deltaget i udvalgsarbejdet ved udsendelsen af de 5 første rækker, der afsluttedes med udgangen af 1889, derefter var han udenfor udvalget 1890-91 og kom igen ind i 1892.¹⁵⁰ I perioden før hans udtræden mens forholdet til Neergaard endnu var godt, skrev han i samarbejde med sygehuslæge C. A. Blume en pjece "Om Bajersk Øl og Brændevin" (1889) Rubin var ansvarlig for de dele af skriftet, der omhandlede de sociale følgevirkninger af alkoholforbruget. Under udarbejdelsen kom Rubin i tvivl om en beskatning af brændevin ville føre til en indskrænkning af misbruget, hvorimod han mente, at en beskatning af øllet, der fortrinsvis var de velhavendes drik, ville afholde arbejderbefolkningen fra at gå over til denne dyrere drik. I skriftet mente han, "at brændevin i og for sig er så billig, at den materielle ruin, drikkeriet heraf medfører, i hvert fald kun bliver indirekte, mens et stort forbrug af det kostbare bajerske øl allerede er direkte ruinerende. Ved at begunstige bajerskøllet frem for brændevinen kommer (man) fra asken i ilden, skåner de velhavende, frister de ubemidlede." ¹⁵¹ Rubin var heri fuldt på linje med synspunkter, der blev fremført i Toldreformforeningen.¹⁵² Der var også i Rubins forslag om ølbeskatningen en spire til hans senere lovforslag om at lade ølskatten betale udgifterne til en alderdomsunderstøttelse, men ideen var ikke gennemarbejdet i skriftet, kun antydningssvis nævnt som et middel hvormed man kunne retfærdiggøre forbrugsskatten og kun i ubestemt form nævnt som "sociale formål, som arbejderne har nytte af, og som statskassen ellers måtte have betænkelighed ved tilstrækkeligt at støtte." ¹⁵³ Som tidligere nævnt arbejdede Rubin med beregninger af alderdomsunderstøttelsen, så det er ikke udelukket, at han havde den i tankerne, da han foreslog ølbeskatningen.

Det blev dog først efter bruddet mellem Neergaard og Rubin og efter dennes udtræden af Småskriftudvalget, at der udsendtes en pjece, der tog direkte stilling for sociallovgivning. Det var Neergaards skrift "Om Alderdoms- og Invalideforsørgelse" fra efteråret 1890. Neergaard var da udenfor Folketinget, men han agiterede for Bojsens moderate venstrepolitik og lod sit småskrift indgå i denne agitation udenfor Studentersamfundets rammer.¹⁵⁴ Mens Rubins

småskrift om øl og brændevin i højere grad henviste til en blanding af privat og offentlig initiativ i bekæmpelsen af samfundets alkoholisering og ikke gav noget bestemt udkast til lovgivning, var Neergaards pjece skrevet med direkte henblik på en kritik af private løsninger og "selvhjælpsprincippet" og på en statslig indgriben i de sociale forhold.

Til trods for disse forskelle må det dog siges, at Studentersamfundets Småskriftudvalg i 1889-90 førte en politik, der betød øgede krav til Venstre om reformlovgivning, og en væsentlig del deraf indebar en tilslutning til toldreformbevægelsen.

Studentersamfundet og retsreformbevægelsen.

Ved en række generalforsamlinger i Studentersamfundet i 1889 foregik en kamp om indflydelsen i Studentersamfundets Retshjælp mellem en "saglig fraktion" ledet af Retshjælpudvalgets formand Lauritz Zeuthen og en "politisk fraktion" med cand.jur. Oscar Johansen som hovedmand. Baggrunden for striden, dens forløb og udfald vil der blive gjort rede for i et selvstændigt kapitel om Retshjælpen (Kapitel 9). Her skal det kun nævnes, at økonomiske vanskeligheder i driften af Retshjælpen i 1888 havde skabt flertal i udvalget for en løsere tilknytning til Studentersamfundet, således at politiske forhold ikke skulle blive til hinder for kommunale tilskud til Retshjælpen.¹⁵⁵ Løsrivelsesplanerne stødte på hård modstand fra den radikale majoritet i Studentersamfundet, og enden på striden blev i realiteten en styrkelse af båndet til Samfundet. Oscar Johansen valgtes til Retshjælpens ny formand i slutningen af oktober 1889. Valget betød en vigtig ændring i Retshjælpens politik udadtil, idet institutionen gjordes til organ for en radikal-liberal retsreformbevægelse.

De samme tendenser gjorde sig gældende i selve Studentersamfundet, hvor bestyrelsen bl.a. bestod af juristerne Alfred Christensen (formand), J.K. Lauridsen og Ulf Hansen. Sidstnævnte var søn af Højesteretssagfører Octavius Hansen, der som leder af den københavnske opposition og som Venstres sagfører i flere politiske retssager arbejdede for en reform af den danske retspleje efter engelske principper, bl.a. med indførelse af jurysystemet.

I begyndelsen af november 1889 idømte Højesteret Hørup 3 måneders fængsel for en artikel i *Politiken* 2 år tidligere, hvor der var rettet angreb mod en kommissionsdommers forhørsmetoder.¹⁵⁶ Hørups fængsling gav reformjuristerne et egnet anledning til at iværksætte en kampagne for retsreformen.

Studentersamfundets bestyrelse arrangerede i december et offentligt møde i Kasino om dansk retspleje. Det var planlagt, at Oscar Johansen skulle indlede, men p.gr.a. sygdom trådte Retshjælpens kasserer, forlagsboghandler Gustav Philipsen, ind som stedfortræder. De øvrige talere var Octavius Hansen og redaktør Vilhelm Lassen. Fælles for Philipsens og Oct. Hansens indlæg var kritikken af det danske retssystems såkaldte inkvisitionsmetode, der forudsatte, at undersøgelsesdommerne var i stand til med upartiskhed at veje for og imod i en kriminel retssag. Oct. Hansen betegnede dommernes forhørsmetoder som tortur. Philipsen mente at det ville øge retssikkerheden at der indførtes anklagesystem med offentlige anklagere og han mente, at indførelsen af nævninge ville virke opdragende og udviklende på befolkningen: "Det vækker retsfølelsen i forøget grad, og den mangler vi stærkt her i landet.. Som det er nu er vi kommet ind under et politiherredømme.. Såvidt er vi kommet under et par hundrede års ene-

vælde, at vi har mistet en fri borgers selvfølelse og finder det ganske naturligt, at vi står under et stadigt polititilsyn. Under det ny system vil vi lære at værgе os mod politivilkårlighed og i det hele overgreb fra oven." ¹⁵⁷ Oct. Hansen betragtede partielle reformer som en hindring for en fuldstændig retsreform. Vilhelm Lassen viste i sin tale betydelig social indignation over retsvæsenets virkemåde, men mindede om de politiske vanskeligheder der var forbundet med reformlovgivning. Mødedeltagerne vedtog en resolution med en opfordring til Rigsdagen at arbejde for en gennemgribende reform af den kriminelle retspleje i overensstemmelse med Grundloven. ¹⁵⁸

Ved Studentersamfundets arrangement var der gjort det første skridt til den københavnske liberale oppositions politiske opbakning af retsreformen. På længere sigt var det de samme kræfter, der i november 1891 støttede den moderate venstremænd N.J. Larsens dagsorden-forslag i Folketinget om at justitsminister Nellemann burde forelægge retsreformforslaget for Folketinget, hvilket førte til nedsættelsen af Retsreformkommissionen 1892. ¹⁵⁹ Det var her Oct. Hansen, der blev drivkraften for et samarbejde mellem radikale og moderate, men på et tidspunkt, hvor Hørup havde besluttet sig for at afbryde samarbejdet og føre en radikal protestpolitik. ¹⁶⁰

Studentersamfundets initiativ i 1889 kan således opfattes som et forsøg fra reform-juristernes side på at overtale Hørup til at give grønt lys for forhandlinger om retsreformen, på et tidspunkt hvor Hørup så at sige på sin egen krop kunne sanse nytten af gennemgribende reformer, der ville kunne sætte en stopper for dommernes enerådighed i politiske retssager. Det må huskes, at politimestrene samtidig var dommere. Der var altså ikke gennemført en adskillelse af den udøvende og den dømmende magt. Retsreformen, der blev givet løfte om i Grundloven af 1849, lod vente på sig i mange år endnu. Den blev først vedtaget i Rigsdagen under Første Verdenskrig.

Det følgende års politiske begivenheder ændrede afgørende forudsætningerne for forhandlingspolitikken. Hørups gruppe svandt ind og Frede Bojsen fik det afgørende ord i Venstre. Akademikerne fik valget mellem at fremme deres reforminteresser ved at tilslutte sig den moderate gruppes politik eller at indstille sig på en årrække med protestpolitik mod ministeriet og mod Bojsens forligspolitik. Der blev gjort nogle frugtesløse forsøg på at løse dilemmaet, men hovedresultatet blev en spaltning af akademikerbevægelsen. Denne udvikling behandles i det følgende kapitel.